

«Ἡ ῥΕιβα σὲ ῥΑκουσε!»
Τὸ *Avatar* (2009) τοῦ James Cameron
ὡς ἓνα παράδειγμα
κινηματογραφικῆς διάχυσης τῆς Θρησκείας

Δημητρίου Οὐλῆ*

1. Ξαναπιάνοντας τὸ νῆμα

Στὸ κείμενό μας ποὺ φιλοξενήθηκε στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἀφιερώματος στὴ Διάχυτη Νέα Θρησκευτικότητα, προσπαθήσαμε νὰ ἀναδείξουμε τὸν καθοριστικὸ ρόλο τοῦ κινηματογραφικοῦ θεάματος στὴν ὁρατότητα καὶ πολιτισμικὴ διάχυση τῆς θρησκείας κατὰ τὴ λεγόμενη «μεταμοντέρνα» ἐποχὴ (ἢ ἐποχὴ τῆς «ὑστερης» νεωτερικότητας)¹. Ἀξιοποιώντας τὴν τυπολογία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴ Θρησκεία καὶ τὸν Κινηματογράφο, ποὺ προτείνουν οἱ θρησκευτολόγοι Γουίλιαμ Μπλίζεκ καὶ Μισέλ Ντεσμαρέ, ἀποπειραθήκαμε νὰ παρακολουθήσουμε τέσσερις τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτελεῖται ἡ συγκεκριμένη διάχυση. Μιλήσαμε γιὰ ἐρμηνευτικὴ διάχυση τῆς θρησκείας, ὅταν θρησκευτικὲς ἔννοιες, κατηγορίες καὶ ἀντιληπτικὰ σχήματα ἐπιστρατεύονται γιὰ τὴν ἐρμηνεία κοσμικῶν (secular), κατὰ τὰ ἄλλα, ταινιῶν γιὰ κριτικὴ διάχυση τῆς θρησκείας, ὅταν ὁ κινηματογράφος ἀναδεικνύει τὶς προβληματικὲς ὀψεις ἐνὸς θρησκευτικοῦ θεσμοῦ, μιᾶς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς ἢ μιᾶς θρησκευτικῆς παράδοσης· γιὰ κατηχητικὴ διάχυση τῆς θρησκείας, ὅταν ὁ κινηματογράφος προάγει κατὰ τρόπο εὐθὺ καὶ ἀπροσχημάτιστο

* Ὁ Δημήτριος Οὐλῆς εἶναι διδάκτωρ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ θεολόγος καθηγητής.

1. Βλ. Δ. Οὐλῆς, «Ἡ “διάχυση” τῆς θρησκείας στὸ κινηματογραφικὸ θέαμα: μία τυπολογία», *Θεολογία* 94, 1 (2023), σσ. 85-123.

ποικίλες θρησκευτικές στάσεις, πεποιθήσεις, αξίες, αφηγήσεις, ιερούς κόσμους και ιερά σύμβολα· και αξιακή διάχυση τῆς θρησκείας, ὅταν ὁ κινηματογράφος ἐνθαρρύνει συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες ἔναντι ἄλλων, ὑποδεικνύοντας ἔμμεσα ποιές ἀπὸ τὶς αξίες αὐτὲς δύνανται νὰ φιλοξενηθοῦν ἀπὸ τὴ θρησκεία, νὰ προαχθοῦν μέσῳ αὐτῆς καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἓνα εἶδος «βασιλικῆς ὁδοῦ» πρὸς αὐτήν.

Θὰ θέλαμε τώρα νὰ «γειώσουμε» τὴν παραπάνω τυπολογία σὲ ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα, προκειμένου νὰ τὴν καταστήσουμε σαφέστερη νὰ δείξουμε δηλαδὴ τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων μία σημαίνουσα κινηματογραφικὴ παραγωγή δύναται νὰ λειτουργεῖ ὡς ὄχημα διάχυσης τῆς θρησκείας πρὸς τὶς περισσότερες, ἂν ὄχι πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις στὶς ὁποῖες προοιμιακὰ ἀναφερθῆκαμε. Ἐπιλέξαμε τὴν ταινία *Avatar* (2009) τοῦ Τζέιμς Κάμερον, ὡς ἰδεώδη μελέτη περίπτωσης γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ προγραμματικοῦ αὐτοῦ στόχου· καὶ προβήκαμε σὲ μιὰ τέτοια ἐπιλογή, διότι πιστεύουμε ὅτι ἐὰν ἡ συγκεκριμένη ταινία ἔχει πλέον καταξιωθεῖ ὡς μία ἀπὸ τὶς ἐμβληματικότερες νεομυθολογίες τοῦ 21ου αἰ., εἶναι διότι ἐπιτυγχάνει, μεταξύ ἄλλων, τὴν πολύπλευρη αὐτὴ διάχυση.

Ἡ προηγούμενη πρόταση συνοψίζει τὴ βασικὴ ἐρευνητικὴ μας ὑπόθεση – ἡ ὁποία χρειάζεται ὥστόσο νὰ τεκμηριωθεῖ. Ὡς ἐκ τούτου, στὴν πρώτη ἐνότητα τῆς μελέτης μας θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ὑποδείξουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐπίκληση θρησκευτικῶν κατηγοριῶν γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ταινίας *Avatar* θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὄχι ἀπλῶς θεμιτὴ, ἀλλὰ ἐπιβεβλημένη. Στὴ δεύτερη ἐνότητα θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς ἔμμεσους ἀλλὰ πάντως σαφεῖς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ταινία ἀσκεῖ κριτικὴ σὲ συγκεκριμένες ὀψεις τοῦ ἰουδαιοχριστιανικοῦ ἀφηγήματος (χωρὶς ὥστόσο νὰ τὸ ἀπορρίπτει συλλήβδην). Στὴν τρίτη ἐνότητα θὰ ἀποπειραθοῦμε νὰ καταστήσουμε πρόδηλη τὴν «κατηχητικὴ» πρόθεση τῆς ταινίας, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τὶς ἱεροφάνειες, τὰ σύμβολα, τὶς ἱερὲς ἀφηγήσεις καὶ τοὺς τύπους θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, τὶς ὁποῖες ρητὰ προασπίζει. Τέλος, στὴν τέταρτη ἐνότητα θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀναδείξουμε τὶς θεμελιώδεις ἀξιακὲς προκείμενες τῆς ταινίας, τὴν κριτικὴ πού αὐτὲς ἀσκοῦν σὲ κυρίαρχες πολιτισμικὲς ἀξίες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων ἡ συγκεκριμένη κριτικὴ προσκαλεῖ ἐμμέσως τὸν θεατὴ σὲ μιὰ ἐναλλακτικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου.

2. Μία «θρησκευτική» έρμηνεία για τὸ *Avatar*;

Ἡ ἐπιστράτευση θρησκευτικῶν κατηγοριῶν καὶ ἐννοιῶν γιὰ τὴν ἐρμηνεία ταινιῶν, οἱ ὁποῖες δὲν φιλοδοξοῦν νὰ ὑπηρετήσουν καμμία θρησκευτικὴ ἀτζέντα, καὶ συνεπῶς αὐτοπροσδιορίζονται ὡς «κοσμικές» (*secular*) εἶδαμε ὅτι ἀποδεικνύεται ἐξαιρετικὰ γόνιμη σὲ πλεῖστες περιπτώσεις. Ὅχι διότι ἓνα θρησκευτικὸ νόημα λανθάνει παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλὰ διότι ἓνα «κοσμικὸ» σενάριο δύναται συχνὰ νὰ ὑπονοεῖ ἓνα τέτοιο νόημα, νὰ τὸ δεξιῶνεται ἔμμεσα – ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, νὰ μὴν εἶναι ριζικὰ ἀσύμβατο πρὸς αὐτό. Ὅφειλουμε ὥστόσο νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι οἱ θρησκευτικὲς κατηγορίες, τίς ὁποῖες ἐπικαλούμαστε γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε μίαν «κοσμικὴν» ταινία, εἶναι συνήθως ἐπέισακτες: δὲν συνάγονται ἄμεσα ἀπὸ τὸ σενάριό της, ἀλλὰ προϋποθέτουν ἓνα εἶδος δευτερογενοῦς διαμεσολάβησης ἐκ μέρους τοῦ ἐρμηνευτῆ, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ δείξει ὅτι ἡ ταινία αὐτὴ ἔχει καὶ μίαν «θρησκευτικὴν» σημασία, πέραν τῆς «κυριολεκτικῆς». Σ' ἓνα τέτοιο ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο εἶδαμε, λόγου χάριν, ὅτι ἡ ταινία *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (1975) τοῦ Μίλος Φόρμαν δύναται νὰ ἐκκληθῆ ἐπίσης καὶ ὡς μίαν χριστιανικὴ ἀλληγορία· ἡ ταινία *Groundhog Day* (1993) τοῦ Χάρολντ Ράμις δύναται νὰ ἰδωθῆ ὡς μίαν κινηματογραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ Καθαρτηρίου ἢ τῆς Samsara κ.ο.κ.²

Ἡ περίπτωσις ποὺ ἐπιλέξαμε νὰ μελετήσουμε στὸ παρὸν δοκίμιο πιστεύουμε ὅτι ἀπάδει πρὸς μίαν τέτοια δευτερογενῆ διαμεσολάβηση. Κι αὐτό, διότι ἡ ἐπικύλησις θρησκευτικῶν κατηγοριῶν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ταινίας *Avatar* μόνον ἐπέισακτη δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ: ἀντίθετα, θὰ λέγαμε ὅτι ἀπορρέει πρωτογενῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σενάριό της καὶ κατὰ κάποιον τρόπο «ἐπιβάλλεται» ἀπὸ αὐτό. Ἡ ἐλληνικὴ Βικιπαιδεία ὀρίζει τὸ *Avatar* ὡς «ἐπικὴ περιπέτεια ἐπιστημονικῆς φαντασίας»³ καὶ –ἀπὸ μίαν τυπικὴ ἄποψη– σίγουρα εὐστοχεῖ. Καίτοι ὥστόσο τὸ περιπετειῶδες καὶ τὸ φανταστικὸ στοιχεῖο διατρέχουν τὴν ταινία σὲ ὅλην τὴν ἔκτασή της, πιστεύουμε ὅτι μονάχα μίαν θεωρησιακὰ ἀφελῆ ἀνάγνωσις θὰ ἀποτύγχανε νὰ δεῖ τὸ βαθμὸ ἄρρηκτης –καὶ πληθωρικῆς– συνάρθρωσις

2. Πρὸβλ. Δ. Οὐλῆς, «Ἡ “διάχυσις” τῆς θρησκείας στὸ κινηματογραφικὸ θέαμα: μίαν τυπολογία», σσ. 96 καὶ 98.

3. Ὁμοίως, ἡ ἀγγλική, γαλλικὴ καὶ γερμανικὴ Wikipedia.

τῶν παραπάνω στοιχείων μὲ τὸ θρησκευτικό. Δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ ταινία εἶναι κυριολεκτικὰ κατάστικτη ἀπὸ ἱερά σύμβολα καὶ ἱερὲς ἀφηγήσεις, ἱεροφάνειες καὶ ἰσχυοφάνειες, τελετουργίες καὶ τύπους θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Τὸ πλούσιο αὐτὸ θρησκευτικὸ ρεπερτόριο δὲν λειτουργεῖ ἀπλῶς ὡς σκηνοθετικὸ πρόσχημα ἢ εἰδικὸ ἐφὲ μιᾶς «φανταστικῆς» κατὰ τὰ ἄλλα περιπέτειας, ἀλλὰ συνιστᾷ συγκροτητικὸ ὄρο τοῦ σεναρίου τῆς, τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ τοὺς ὄρους ποὺ τὸ κατατάσσουν στὸ συγκεκριμένο κινηματογραφικὸ εἶδος, καὶ ὄχι σὲ κάποιο ἄλλο. Γιὰ νὰ τὸ θέσουμε μὲ διαφορετικοὺς ὄρους, ἐὰν τὸ *Avatar* εἶναι πράγματι μία «φανταστικὴ περιπέτεια», τότε μία θρησκευτικὴ ἐρμηνεία μᾶς βοηθᾷ νὰ διευκρινίσουμε σαφέστερα ποῦ ἀκριβῶς θεμελιώνεται ἡ «φαντασία», μέσα ἀπὸ ποιῆς διαλεκτικὲς ἀντιθέσεις ἀναδύεται ἡ «περιπέτεια» καὶ ποιὰ στοιχεῖα παίζουσι τὸν ρόλο τῆς μεταξὺ τους συγκολλητικῆς οὐσίας.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔχει ἕνα λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐπίκληση θρησκευτικῶν κατηγοριῶν δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσημη στὴν περίπτωσι τοῦ *Avatar*: ὅτι τὴν ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη κριτικῆς ἀναμέτρησης μὲ μία ὀρισμένη ἀπολογητικὴ, ἢ ὁποῖα στοιχειοθετήθηκε ἐξ ἀρχῆς ἐναντίον τῆς ταινίας ἀπὸ χριστιανικοὺς καὶ φονταμενταλιστικοὺς κύκλους. Ἡ ἀπολογητικὴ αὐτή, μολοντί ἔσπευσε νὰ κατηγορήσει τὸ *Avatar* ὡς ὄχημα «νεοεποχίτικου» συγκρητισμοῦ καὶ νὰ ἐκφράσει τὸν βαθύτατο σκεπτικισμό τῆς γιὰ τὰ πανθειστικά καὶ παγανιστικά μοτίβα ποὺ ἀναπαράγει, διείδε ὡστόσο ἀμέσως τὴν πληθώρα τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων τῆς ταινίας καὶ κατανόησε τὴν ἰδρυτικὴν τους σημασίαν γιὰ τὴ συγκρότησι τοῦ σεναρίου τῆς. Ἡθελήμενα ἢ ἀθέλητα δηλαδὴ, ἡ φονταμενταλιστικὴ ἀπολογητικὴ ἐπιβεβαίωσε *a contrario* τὴ θέσι ποὺ ἐπιθυμοῦμε κι ἐμεῖς νὰ ὑπερασπισθοῦμε στὴν παροῦσα συνάφεια, ὅτι ἡ ἐπιστράτευσι θρησκευτικῶν ἐννοιῶν ἀποτελεῖ ὄρο *sine qua non* γιὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησι τοῦ *Avatar*. Διότι, τὸ νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι μία κινηματογραφικὴ παραγωγὴ προασπίζει τὸ θρησκευτικὸ ἰδεῶδες τῆς «Νέας Ἐποχῆς» ἢ ὅτι περιέχει ἀφθονοὺς «πανθειστικούς» καὶ «παγανιστικούς» συμβολισμούς, δὲν μᾶς λείπει ἐπὶ τῆς οὐσίας τίποτε, ἐὰν προηγουμένως: α) δὲν διαθέτουμε μία ἐπαρκῆ κατανόησι τῶν παραπάνω ὄρων ἐξ ἐπόψεως ἱστορίας καὶ φαινομενολογίας τῶν θρησκευτικῶν, β) ἐὰν δὲν εἴμασθε σὲ θέσι νὰ προσδιορίσουμε τὸ εἰδικὸ

περιεχόμενο τὸ ὁποῖο προσλαμβάνουν οἱ ὄροι αὐτοί, ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση ἢ τὸ συμφραζόμενο μέσα στὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται, καὶ γ) ἐὰν ἀδυνατοῦμε νὰ διακρίνουμε τὶς ιδιαίτερες ἐμφάσεις τὶς ὁποῖες τὸ σενάριο ἀποδίδει στοὺς συγκεκριμένους ὄρους, ἀλλὰ καὶ τὶς ἱεραρχήσεις ποὺ ὑπονοεῖ ἀνάμεσά τους⁴. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχει πολὺς «πανθεισμός» στὸ *Avatar* μῆπως ὅμως ὁ συγκεκριμένος «πανθεισμός» δὲν εἶναι τόσο πρωταγωνιστικὸς ὅσο φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀλλὰ ὑπηρετεῖ μᾶλλον ἕναν πολὺ πιὸ πρωταγωνιστικὸ μεσσιανισμό; Ἀντιστοίχως, ὑπάρχει πολλή «φυσιολατρία» στὸ *Avatar* μῆπως ὅμως αὐτὴ ἢ «φυσιολατρία» δὲν εἶναι τόσο «παγανιστική» ὅσο ἢ χριστιανικὴ ἀπολογητικὴ ἐπιθυμεῖ νὰ φαντάζεται, ἀλλὰ δύναται –ὑπὸ ὄρους, ἔστω– νὰ συνδιαλεχθεῖ δημιουργικὰ μὲ τὴν ἰδέα ἐνὸς ἄπειρα δημιουργικοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι πανταχοῦ παρῶν καὶ πληροῖ τὰ πάντα μέσα στὴ (συμπαντικὴ) κτίση Του⁵;

4. Κανένας ἀπὸ τοὺς παραπάνω ὄρους δὲν τηρεῖται στὶς περιπτώσεις «ὀρθόδοξης» χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς ἐναντίον τοῦ *Avatar*, τὶς ὁποῖες καταφέραμε νὰ θηρεύσουμε ἀπὸ τὸ διαδίκτυο. Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ ἄρθρου «Ἀποκρυπτογραφώντας τὸ “Avatar”», στὴ σελίδα τῆς Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Δράσης (xfd.gr), λόγου χάρι, θεωρεῖ ὅτι τὸ *Avatar* εἶναι «μία ταινία ἐπιστημονικῆς φαντασίας γαρνιρισμένη μὲ ἄφθονη νεοεποχίτικη σάλτσα» καὶ ὅτι «ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα σκαλοπάτι στὴ διεθνεῖς ἐκστρατεία ἀλλοτρίωσης τῶν λαῶν καὶ ἐπιβολῆς παγκοσμίως μίας ἐνιαίας θρησκείας». Ἐπιπλέον, ὁ συντάκτης φρονεῖ ὅτι ἡ ταινία συντάσσεται πλήρως μὲ τὸ πρόγραμμα τῆς Νέας Ἐποχῆς γιὰ «ἕνα φιλοσοφικὸ κοκτέιλ, μία σούπα θρησκείων, τὴν ὁποία θὰ καταπιεῖ λαίμαργα, ἄκριτα καὶ ἀνυποψίαστα ὁλόκληρος ὁ πλανήτης». Ἐτερος ἀνώνυμος συντάκτης στὴν ἴστοσελίδα τῆς «Ἐκκλησίας τῶν Ἑλλήνων», ἐκλαμβάνει ὁμοίως τὸ *Avatar* ὡς «ἄλλη μία κινηματογραφικοῦ τύπου “παιδαγωγικὴ” ἐφαρμογὴ τῆς “Νέας Ἐποχῆς”» (<http://elekklesia.blogspot.com/2011/09/avatar.html>), ἐνῶ, σὲ παρόμοια γραμμὴ πλεύσης, ὁ ἀρχιμανδρίτης Δαβίδ Τσελίκας ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ταινία εἶναι ἕνας ὕμνος τῶν νεοεποχίτικων φυσιολατρικῶν-παγανιστικῶν δοξασιῶν γιὰ τὴ λατρεία τῆς “Μητέρας Γῆς” ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια προβάλλεται ὡς ἡ νέα παγκόσμια θρησκεία» (https://freemonks.gr/index.php?page=news_info&lang=1&id=151).

5. Ἀπαντώντας στὴν τελευταία αὐτὴ αἰτίαση, ὁ φιλόσοφος Τζέισον Ἔμπερλ διακρίνει τρία τοὐλάχιστον στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς ἀντίληψης περὶ Δημιουργίας μέσα στὸν «παγανισμό» τοῦ *Avatar*: πρῶτον, τὴν τεράστια βιοποικιλότητα τοῦ πλανήτη Πανδώρα, ὡς ἕνα τεκμήριο τῆς ἀπειρῆς δημιουργικότητος τοῦ Θεοῦ· δεύτερον, τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν ὄντων ὡς τεκμήριο τῆς λογικότητάς τους, ἀλλὰ καὶ τῆς προνοιακῆς σχέσης ποὺ τὰ συνδέει μεταξύ τους· καὶ τρίτον, τὴν ἐγγενῆ ἀγαθότητα τῆς Φύσης, ὡς καλῆς λίαν δημιουργίας. Ὑποστηρίζοντας τὰ σημεῖα αὐτά, ὁ Ἔμπερλ δὲν ἐπιθυμεῖ φυσικὰ νὰ ὑπαινιχθεῖ ὅτι ἡ κοσμολογία τοῦ *Avatar* «ταυτίζεται» μὲ τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη περὶ Δημιουργίας, ἀλλὰ ὅτι δὲν εἶναι τόσο ξένη πρὸς αὐτήν, ὅσο ἢ χριστιανικὴ ἀπολογητικὴ

Παραλλαγές μιᾶς ἀνάλογης ρητορικής δὲν ἐκλείπουν φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, σὲ πλήρη ἀντιστοιχία πρὸς τὴν προειδοποίηση τὴν ὁποία ἀπευθύνει ὁ συνταγματάρχης Μάιλς Κουάριτς [Miles Quaritch] πρὸς τὸν πρωταγωνιστὴ Τζέικ Σάλυ [Jake Sully], τὸ *Osservatore Romano* ἔσπευσε ἐξ ἀρχῆς νὰ προειδοποιήσῃ τοὺς ἀπανταχοῦ καθολικοὺς πιστοὺς νὰ μὴν «χαθοῦν μέσα στὸ δάσος»⁶: νὰ μὴν γοητευθοῦν δηλαδή σὲ τέτοιο βαθμὸ ἀπὸ τὸ κινηματογραφικὸ ὑπερθέαμα τοῦ *Avatar*, ὥστε νὰ προσχωρήσουν στὴ «θρησκεία» τῆς οἰκολογίας. Ὅπως σωστὰ ἐπισημαίνει ἐν προκειμένῳ ὁ Τζέισον Ἔμπερλ [Jason Eberl], τὸ κεντρικὸ ἐπιχείρημα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς αὐτῆς «προειδοποίησης» ἔγκειται στὴν προαποφασισμένη θέση ὅτι τὸ *Avatar* «ἀναπαριστᾷ μία πνευματικότητα ποὺ συνδέεται μὲ τὴ λατρεία τῆς Φύσης –δηλαδή ἕναν μοντέρνο πανθεισμὸ, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου Δημιουργὸς καὶ Δημιουργία ταυτίζονται. Ἐπιπλέον [...] τὸ *Avatar* κλείνει ἔξυπνα τὸ μάτι σὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ψευδοδόγματα τὰ ὁποία μετατρέπουν τὴν οἰκολογία στὴ θρησκεία τῆς χιλιετίας [...]. Ἡ φύση δὲν εἶναι πλέον ἕνα δημιούργημα ποὺ ὑπερασπιζόμαστε, ἀλλὰ μία θεότητα ποὺ λατρεύουμε»⁷.

Ἀκόμη κι ἂν προσυπογράψουμε τὴ θέση αὐτή, θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε ἀρκετὰ εἰλικρινεῖς ὥστε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀξιῶναι οὔτε πρωτοκαθεδρία, οὔτε ἀποκλειστικότητα. Ὅχι μόνο διότι, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὴ συνέχεια, τὰ πράγματα δὲν εἶναι καθόλου τόσο μονοσήμαντα· ἀλλὰ καὶ διότι ἡ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποία τὸ ἐπιχείρημα ἀπαξιώνει ὡς «ψευδοδόγματα» ὅτιδήποτε δὲν συνάδει πρὸς αὐτὸ, ἀποτελεῖ μία ἰσχυρὴ ἔνδειξη ὅτι ἐκφέρεται ἐξ ἀρχῆς μέσα στὸ πλαίσιο ἐνὸς *odium theologicum*. Ἐπιτέλους, γιατί τὰ πάντα θὰ πρέπει νὰ

θὰ ἤθελε νὰ πιστεῦει. Βλ. J. Eberl, “Eywa Will Provide: Pantheism, Christianity, and the Value of Nature”, στί: G. A. Dunn (2014). *Avatar and Philosophy: Learning to See*, Wiley/Blackwell, West Sussex, σ. 28.

6. Quaritch: “Haven’t gotten lost in the woods, have you?” [*Avatar*, 01.31.15].

7. J. Eberl, ὅ.π., σ. 21. Πρὸβλ. τὸ ἄρθρο: “Vatican critical of *Avatar*’s spiritual message” στί: <https://www.cbc.ca/news/entertainment/vatican-critical-of-avatar-s-spiritual-message-1.916958> [τελευταία προσπέλαση: 30.09.2023]. Σὲ πιὸ φιλικὸς καὶ θεολογικὰ πιὸ ἐνήμερος τόνους –πλὴν ὅμως στὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ γραμμὴ– κινεῖται καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου Robert Barron. Βλ. “Bishop Barron on ‘Avatar’”, https://www.youtube.com/watch?v=wtZyku2H1PI&ab_channel=BishopRobertBarron [τελευταία προσπέλαση 30.09.2023].

ἐκκληρθοῦν ὡς μυστικὲς παραφυάδες μιᾶς παγκόσμιας συνωμοσίας; Μέσα ἀπὸ ποιά πραγματολογικὰ δεδομένα συνάγεται ὅτι ἡ οἰκολογία συνιστᾷ «τὴ θρησκεία τῆς χιλιετίας»; Γιατί βλέπουμε παντοῦ ἐχθρούς; Γιατί αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ κατακεραυνώσουμε ἓνα ἔργο τῆς δημοφιλοῦς λαϊκῆς κουλτούρας, ἀπλῶς καὶ μόνο ἐπειδὴ θεωροῦμε ὅτι δὲν συνάδει μὲ τὶς πεποιθήσεις μας; Μπορεῖ ἡ πράξη τῆς ἐρμηνείας νὰ τελεσφορήσει μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον φόβου καὶ ὑποτίμησης τοῦ ἀντικειμένου τῆς; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνεύσουμε κάτι σωστά, ἐὰν τὸ ἔχουμε ἐξορίσει ἐξ ἀρχῆς στὸ βασιλεῖο τῆς πλάνης;

Μία «θρησκευτικὴ» –δηλαδή θεολογικὰ καὶ θρησκευτολογικὰ ἐνήμερη– ἐρμηνεία τοῦ *Avatar* κρίνεται ἀπαραίτητη, διότι συμβάλλει καθοριστικὰ στὴν ἀμβλυσὴ ἀφοριστικῶν καὶ συνωμοσιολογικῶν τόνων ὅπως οἱ παραπάνω. Πάνω ἀπὸ ὅλα ὅμως κρίνεται ἀπαραίτητη, διότι εἶναι ἡ μόνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξορκίσει τὰ ἰδεολογικὰ μας φαντάσματα καὶ νὰ ἀναστρέψει τὸ κλίμα ἠθικοῦ πανικοῦ καὶ θεολογικοῦ μένους, τὸ ὁποῖο ὑποθάλπουν τὰ φαντάσματα αὐτά.

2. «Μᾶλλον μιλάω σ' ἓνα δέντρο αὐτὴν τὴ στιγμή»: Τὸ *Avatar* «κρίνει» τὴ θρησκεία

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κρίσιμη μάχη ἀνάμεσα στοὺς Νάβι⁸ καὶ τοὺς «Ἀνθρώπους τοῦ Οὐρανοῦ»⁹, ὁ Τζέικ Σάλυ ἀπευθύνεται στὴν Ἑίβα –τὴ μεγάλη Μητέρα-Θεά τοῦ πλανήτη Πανδώρα– καὶ τὴν καλεῖ νὰ διαλέξει στρατόπεδο: «Κοίταξε τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐρχόμαστε. Δὲν ὑπάρχει πράσινο ἐκεῖ. [Οἱ Ἀνθρωποὶ τοῦ Οὐρανοῦ] σκότωσαν τὴ Μητέρα τους. Καὶ θὰ κάνουν τὸ ἴδιο κι ἐδῶ»¹⁰.

8. «Νάβι» ὀνομάζονται τὰ νοήμονα ἀνθρωποειδῆ ὄντα τῆς Πανδώρας. Τὸ δέρμα τους εἶναι μπλέ, τὸ ὕψος τους περίπου τρία μέτρα καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ συνταγματάρχης Κουάριτς, τὰ ὀστά τους εἶναι ἐνισχυμένα μὲ φυσικὸ ἀνθρακόνημα, ποὺ τὰ κάνει νὰ «σκοτώνονται δύσκολα». Ἀναλυτικὰ γιὰ τοὺς Νάβι βλ. λήμμα “Na’vi”, *Avatar Wiki* (https://james-camerons-avatar.fandom.com/wiki/Avatar_Wiki).

9. «Ἀνθρωποὶ τοῦ Οὐρανοῦ» ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς Νάβι οἱ γήινοι κατακτητὲς τῆς Πανδώρας.

10. *Avatar*, 02:22:43-02:22:54.

Ένα εύκολο συμπέρασμα, τὸ ὁποῖο συνάγεται ἀπὸ τὴν παραπάνω δήλωση, εἶναι ὅτι ὁ πρωταγωνιστὴς ἐπικαλεῖται ἐδῶ ξεκάθαρα μίαν θηλυκὴν θεότητα – γεγονός τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει ἄφ' ἑνὸς ὅτι ἔχει ἀσπασθεῖ τὴν παγανιστικὴν θρησκείαν τῶν Νάβι καὶ ἄφ' ἑτέρου ὅτι ἡ «ἰθαγενοποίησή» του ἔχει συντελεσθεῖ πλήρως. Μία προσεκτικώτερη παρακολούθηση τῆς σκηνῆς θὰ μπορούσε ὥστόσο νὰ μᾶς ὑποψιάσει ὅτι τὸ «εύκολο» αὐτὸ συμπέρασμα εἶναι τοῦλάχιστον ἐπίδικον – ἂν ὄχι ἐπιφανειακό. Ὁ Τζέικ ἀπευθύνεται στὴν Ἔιβαν ὑποκινούμενος ἀπὸ μίαν διαίσθηση, μίαν ἐλπίδα, μίαν παρόρμηση νὰ στοιχηματίσει στὸ ἐνδεχόμενο ἑνὸς θαύματος, χωρὶς ὅμως σὲ καμμία περίπτωση νὰ ἀναγνωρίζει τὴν Ἔιβαν ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ ὡς Μητέρα-Θεά («μᾶλλον μιλάω σ' ἕνα δέντρο αὐτὴν τὴ στιγμὴ», ἀποφαίνεται χαρακτηριστικὰ)¹¹. Ἐπιπλέον, δὲν εἶναι καθόλου ξεκάθαρο γιὰ ποιὸν λόγο ἡ διαπίστωση τοῦ Τζέικ θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἕνα εἶδος παγανιστικῆς ὁμολογίας. Ὁ Τζέικ προβαίνει σὲ μίαν εὐσύννοπτη – σχεδὸν ἐπιγραμματικὴ – πραγματολογία τῆς ἀνθρώπινης καταστροφικότητος καὶ ὑπογραμμίζει ἀπλῶς τὸ προφανές: ὅτι οἱ γῆινοι κατακτητὲς τῆς Πανδώρας σκότωσαν τὴν ἴδιαν τους τὴν Μητέρα (τὸν πλανήτη Γῆ), κατέκαψαν τὰ δάση της καὶ ἐξάλειψαν κάθε πράσινο ἀπὸ τὸ πρόσωπό της. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ «μητροκτονία» στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Τζέικ δὲν ὑποδηλώνει τόσο κάποια παγανιστικὴ φυσιολατρία, ὅσο τὴν παταγῶδη ἀποτυχία τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ» νὰ σταθοῦν στὸ ὕψος τοῦ ρόλου τους, ὡς φροντιστὲς καὶ ἐπιμελητὲς τῆς Κτίσης. Κατὰ μίαν διαφορετικὴ διατύπωση, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ δήλωση τοῦ Τζέικ ἔρχεται ἀπλῶς νὰ πιστοποιήσῃ τὴν τραγικὴ διάψευση τοῦ βιβλικοῦ αἰτήματος ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ διαφύλαξη τοῦ κόσμου: «ἔλαβεν κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν»¹².

Στὸν ἀντίποδα ἑνὸς τέτοιου αἰτήματος, τὸ *Avatar* (διὰ στόματος Τζέικ) βλέπει τὸν ἄνθρωπο πρῶτιστα ὡς ἕνα ὑποκείμενο τῆς πτώσεως – πλὴν ὅμως μιᾶς πτώσεως ἢ ὁποῖα δὲν ἐγκυμονεῖ κανένα «πρωτευαγγέλιο»¹³, καμμία ἐλπίδα λύτρωσης καὶ καμμία δυνατότητα

11. *Avatar*, 02:22:24.

12. *Γεν.* 2, 15.

13. Μὲ τὸν ὅρο «πρωτευαγγέλιο» ὑπονοοῦμε τὸ χωρίο *Γεν.* 3, 14-15, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα

σωτηρίας. Έγκλωβισμένος μέσα στην έωσφορική του αλαζονεία και τή θέλησή του για δύναμη, ο άνθρωπος μπορεί να διαπρέπει τεχνολογικά και έπιστημονικά, να έπιτυγχάνει διαγαλαξιακά ταξίδια και να κατακτᾶ τούς πιό έξωτικούς πλανήτες, φέρει όμως πάντοτε μαζί του τόν ζόφο και τήν ασχήμια τής πτώσης του. Στο συμφραζόμενο αυτό, ή ανθρωπολογία τής Γενέσεως μοιάζει να έχει έξ όρισμού άκυρωθεί: όχι μόνο διότι οί «Άνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» άποδείχτηκαν άνίκανοι να διαφυλάξουν και να φροντίσουν ότιδήποτε άλλο πέρα άπό τᾶ εταιρικά τους θησαυροφυλάκια, αλλά και διότι τίποτε μέσα στην ταινία δέν ύπαινίσσεται ότι άποτελοῦν «είκόνα» κάποιου Θεοῦ-Πατέρα, ό οποῖος τούς άγαπᾶ και άγαπιέται άπ' αὐτούς – πολλῶ δέ μάλλον, ότι δεσμεύονται άπέναντι σ' αὐτόν τόν Θεό με τούς ὄρους κάποιας «διαθήκης». Και άκριβῶς έπειδή οί «Άνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» δροῦν αὐτόβουλα και δέν λογοδοτοῦν πουθενά, ό Τζέικ συνειδητοποιεί άπό πολὺ νωρίς ότι προκειμένου να ξαναβρεῖ τόν έαυτό του και να έπαναπροσδιορίσει τήν ανθρωπιά του, θᾶ πρέπει να έγκαταλείψει τὸ στρατόπεδό τους, να άπορρίψει συλλήβδην τήν αξιολογία τους και να προσχωρήσει στο στρατόπεδο τοῦ «έχθροῦ». Κατᾶ ένα οξύμωρο σχῆμα, θᾶ λέγαμε ότι για να βρεῖ τόν έαυτό του, ό Τζέικ άντιλαμβάνεται ότι πρέπει να «χάσει» τόν έαυτό του και να γίνει κάποιος άλλος.

«Ὅς γάρ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι ἀπολέσει αὐτήν»:¹⁴ μέσα στον ύπαινικτικό και άπροσδόκητο αὐτόν έλιγμό τοῦ σεναρίου, άφουγκραζόμαστε αίφνης και πάλι ένα ευαγγελικό αίτημα: Να βρεῖς τήν ταυτότητά σου παραιτούμενος άπό τῖς ναρκισσιστικές έξιδανικεύσεις και τῖς ιδεολογικές σκληρόνσεις τής ταυτότητάς σου· να ανακαλύψεις ποιός εἶσαι, σκοτώνοντας αὐτὸ πὸν νομίζεις ότι εἶσαι και αὐτὸ πὸν οἱ ἄλλοι «σοῦ έχουν πεί» ότι εἶσαι. Άπό τή μία μεριά, ή ταινία άμφισβητεῖ τήν ανθρωπολογική διήγηση τής Γενέσεως· άπό τήν άλλη, αναγορεύει μία μείζονα ανθρωπολογική σταθερά τοῦ Ευαγγελίου σέ άγκωνάρι τής αὐτοσυνειδησίας τοῦ πρωταγωνιστῆ τής. Ὅποιος άντιλαμβάνεται τήν ιδιότυπη αὐτῆ διαλεκτική πρέπει να θεωρεῖ προφανές ότι τὸ *Avatar*

με μία όρισμένη πατερική παράδοση, «προαναγγέλει» ἤδη άπό τήν Παλαιά Διαθήκη τήν έλευση τοῦ Χριστοῦ και τήν όριστική κατάργηση τῶν συνεπειῶν τής πτώσεως – δηλαδή τής άμαρτίας, τοῦ πόνου, τής φθορᾶς και τοῦ θανάτου.

14. *Μᾶρκ.* 8, 35.

δὲν ἔχει καθόλου τὴν πρόθεση νὰ ἐμπλακεῖ σὲ κάποια «νεοεποχίτικη» συνωμοσία, προκειμένου νὰ καταρρίψει τὸ ἰουδαιοχριστιανικὸ ἀφήγημα: ἐκεῖνο ποὺ βάζει στὸ στόχαστρό του εἶναι μᾶλλον ἡ πουριτανικὴ, ρατσιστικὴ καὶ πολεμοκάπηλὴ ἐργαλειοποίηση τοῦ συγκεκριμένου ἀφηγήματος, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾷ στὸ πλαίσιο τοῦ ἀμερικανικοῦ εὐαγγελικοῦ φονταμενταλισμοῦ. Ὁ Ντᾶν Ντινέλλο [Dan Dinello] μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τῆς RDA¹⁵ ἀπέναντι στοὺς Νάβι θυμίζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ συμπεριφορὰ τῆς «χριστιανικῆς» Ἀμερικῆς ἀπέναντι στοὺς προκολομβιανούς ἰθαγενεῖς¹⁶, ἀπέναντι στὸ Ἰράκ, καθὼς βέβαια καὶ ἀπέναντι στοὺς Βιετκόνγκ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τοῦ Βιετνάμ. Ἐπιπλέον, ὁ Ντινέλλο προβαίνει στὴν κρίσιμη παρατήρηση ὅτι ἡ δῆλωση τοῦ συνταγματάρχη Κουάριτς: «ἡ μόνη μας ἀσφάλεια βρίσκεται στὴν προληπτικὴ ἐπίθεση: Θὰ πολεμήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν τρόπο»¹⁷ ἀπηχεῖ εὐθέως τὴ ρητορικὴ τοῦ Τζῶρτζ Μπους περὶ «προληπτικοῦ» καὶ «ἀντιτρομοκρατικοῦ» πολέμου¹⁸. Βάζοντας τὸν Τζέικ νὰ αὐτομολεῖ στὸ στρατόπεδο τῶν Νάβι, ἡ ταινία φιλοδοξεῖ νὰ ἀρθρώσει ἓνα ἀντίπαλον δέος στὴ φονταμενταλιστικὴ αὐτὴ θεώρηση καὶ νὰ μᾶς ὑπενθυμίσει ὅτι ὁ μόνος ἴσως τρόπος νὰ ἀποκτήσουμε μίαν βαθύτερη σχέση μὲ τὴν ἐθνικὴ, πολιτικὴ ἢ ἀκόμη καὶ τὴ θρησκευτικὴ μας ταυτότητα εἶναι νὰ ἐγκαταλείψουμε τὶς ἡγεμονικὲς ἐκφάνσεις της, νὰ ἀποξενωθοῦμε ἀπὸ τὶς κατεστημένες καὶ δογματικὲς προκατανοήσεις της, νὰ ἐπιφέρουμε ρωγμὲς στὶς αὐτάρεσκες καὶ πολεμοχαρεῖς ὀψεις της. Καὶ νὰ πράξουμε κάτι τέτοιο ὄχι γιὰ νὰ ἀσπασθοῦμε τάχα τὴν «πανθηρησκεία τῆς οἰκολογίας», ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ξαναπιάσουμε τὸ νῆμα ποὺ μᾶς συνδέει μὲ τὸν ρόλο τοῦ φροντιστῆ καὶ ἐπιμελητῆ τῆς Κτίσεως: ἓναν ρόλο, ὃς μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπαναλάβουμε, ἐξόχως βιβλικὸ καὶ καθόλου «παγανιστικὸ».

15. RDA=Resources Development Administration (Διοίκηση Ἀνάπτυξης Πόρων). Πρόκειται γιὰ τὴν ἑταιρεία ἡ ὁποία χρηματοδοτεῖ τὸ ἐγχεῖρημα ἐποικισμοῦ καὶ οικονομικῆς ἐχμετάλλευσης τοῦ πλανῆτη Πανδώρα, ἐποφθαλμιώντας πρώτιστα τὸ πολύτιμο πέτρωμα ἀνομπτένιο (*unobtainium*), ποὺ βρίσκεται στὸ ὑπέδαφός της.

16. Ἡ ἴδια ἡ λέξις *Na'vi* ἀποτελεῖ παραφθορὰ τῆς ἀγγλικῆς λέξεως *Native*.

17. Quaritch: “Our only security lies in pre-emptive attack. We will fight terror with terror” (*Avatar*, 02:20:08-02:20:15).

18. Βλ. D. Dinello, “‘See the World We Come From’: Spiritual versus Technological Transcendence in *Avatar*”, στό: G.A. Dunn, ὁ.π., σ. 161.

Κατὰ μία διαφορετική διατύπωση, θὰ λέγαμε ὅτι τὸ *Avatar* κρίνει τὸν ταυτοτικὸ φονταμενταλιστικὸ χριστιανισμὸ τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ», στὸν βαθμὸ ποὺ ὑποβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἐδραιώσουμε μία συνολικὰ διαφορετικὴ σχέση μετὰ ὀλόκληρη τὴν Κτίση, νὰ τρέξουμε ξανὰ στὰ δάση της, νὰ κολυμπήσουμε στὰ νερά της καὶ νὰ ἀπολαύσουμε τοὺς χυμούς της, ἴσως χρειάζεται πρᾶγματι νὰ ἀνακαλύψουμε ἕναν χριστιανισμὸ μετὰ ὑψηλότερο ἀνάστημα, μετὰ μία ἄλλη ἀντίληψη περὶ σώματος, ὁ ὁποῖος θὰ συγκροτηθεῖ μέσα ἀπὸ βαθύτερες εὐαισθησίες καὶ ἀπαιτητικώτερες μὴσεις.

Θὰ ἐπανέλθουμε στὴν κριτικὴ τοῦ φονταμενταλιστικοῦ χριστιανισμοῦ, ὅταν μιλήσουμε γιὰ τὴν κριτικὴ, τὴν ὁποία τὸ *Avatar* ἐπιφυλάσσει στὶς κυρίαρχες πολιτισμικὲς ἀξίες τῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ ἐπιθυμοῦμε ἀπλῶς νὰ ἐπιμείνουμε στὰ στοιχεῖα τῆς κίνησης πρὸς τὴν ἑτερότητα καὶ τῆς ἀνάγκης γιὰ οἰκειοποίηση τοῦ ἀνοίκειου, ὡς ἰδεώδεις τρόπους μιᾶς πιὸ στέρεης, ἐμπλουτισμένης καὶ συμπεριληπτικῆς θεμελίωσης τῆς ταυτότητάς μας. Στὸ πρόσωπο τοῦ Τζέικ, τὸ *Avatar* ἀναπαριστᾷ ἕνα παράδειγμα ἐπιτυχῆς θεμελίωσης αὐτῆς τῆς ταυτότητας. Ἀντιθέτως, στὸ πρόσωπο τοῦ συνταγματάρχη Μάιλς Κουάριτς, τοῦ διευθύνοντος συμβούλου τῆς RDA Πάρκερ Σέλφριτζ [Parker Selfridge], ἀλλὰ καὶ τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ» στὸ σύνολό τους, ἡ ταινία ἀναγνωρίζει τὴν πλήρη ἀποτυχία μιᾶς τέτοιας θεμελίωσης. Ὁ Τζέικσον Ἐμπερλ ἐπικαλεῖται δύο παραδείγματα γιὰ νὰ καταστήσει τὴν ἀποτυχία αὐτῆ περισσότερο εὐγλωττη. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴ δαιμονοποίηση τῆς ἑτερότητας ἐκ μέρους τοῦ συνταγματάρχη Κουάριτς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης, «ἐπίσημης» ἐνημέρωσης τῶν στρατιωτῶν του: «Δὲν εἶστε στὸ Κάνσας πιά· εἶστε στὴν Πανδώρα, κυρίες καὶ κύριοι. Νὰ σέβεστε αὐτὸ τὸ γεγονός καθεστὸς τῆς ἡμέρας. Ἄν ὑπάρχει Κόλαση, μπορεῖ νὰ θέλετε νὰ πάτε ἐκεῖ γιὰ ξεκούραση, ὕστερα ἀπὸ μιὰ θητεία στὴν Πανδώρα. Πέρα ἀπὸ τὸν φράκτη, καθε πλάσμα ποὺ ἔρπει, πετᾷ ἢ σέρνεται στὴ λάσπη, θέλει νὰ σᾶς σκοτώσει καὶ νὰ φάει τὰ μάτια σας»¹⁹.

Σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸν Τζέικ, ὁ ὁποῖος οἰκειώνεται τὴν ἑτερότητα μετὰ εἰλικρινῆ ταπεινότητα –«τὸ κύπελλό μου εἶναι ἄδειο» ἀναφέρει

19. *Avatar*, 00:10:24-00:10:56. Πρὸβλ. J. Eberl, ὁ.π., σ. 30.

χαρακτηριστικά²⁰— ό συνταγματάρχης Κουάριτς άντιστρέφει τήν πραγματικότητα σέ βαθμό διαστροφής διότι, καθώς φαίνεται, τó κύπελλό του εἶναι ξέχειλο ἀπό τόν ταυτοτικό του φονταμενταλισμό και ἀπό τὰ συμφέροντα τῆς εταιρείας τήν όποία εκπροσωπεῖ. Όμως, ό πλανήτης Πανδώρα εἶναι «ἀπειλητικός» μονάχα όταν προκληθεῖ ἀπό εκείνους πού πρωτογενώς τόν ἀπειλοῦν ἰδωμένος στήν καθεαυτότητά του, πρόκειται μάλλον γιά ἕναν κόσμο ἐκπάγλου φυσικῆς όμορφιάς, ό όποῖος χαρακτηρίζεται ἀπό τέτοια συμπάθεια και ἄρμονική συνεργασία μεταξύ των όντων του, ώστε νά θυμίζει ἀπό πολλές ἀπόψεις τόν κῆπο τῆς Ἑδέμ πρὶν ἀπό τήν Πτώση²¹. Εἶναι μάλιστα ἔνδεικτικό —κι αὐτό εἶναι τó δευτέρο παράδειγμα τó όποῖο ἐπικαλεῖται ό Ἑμπερλ— ότι στόν προπρωτικό αὐτόν κόσμο, τόν φορέα τοῦ πειρασμοῦ δέν τόν ἔνσαρκώνει κάποιος παλαιοδιαθηκικός όφης, ἀλλά όἱ ἴδιοι όἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ»: «Όταν [οἱ Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ] προσπαθοῦν νά δελεάσουν τούς Νάβι με καταναλωτικά ἀγαθά [...] παίζουν τόν ρόλο τοῦ όφews στόν κῆπο τῆς Ἑδέμ. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ Πανδώρα ἀποδεικνύεται ὄχι μόνο ἕνας προπρωτικός κόσμος, ἀλλά κι ἕνας κόσμος πού ἀντιστέκεται σέ εκείνα ἀκριβώς τὰ θέλγητρα, τὰ όποια όδήγησαν τούς ἀνθρώπους στήν πτώση τους. Τό *Avatar* εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Κῆπου τῆς Ἑδέμ με αἴσιο τέλος (happy end)»²².

Τό μεγάλο ἀμάρτημα τῶν Νάβι εἶναι ότι δέν χρειάζονται τίποτε ἀπό αὐτά πού όἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» ἔχουν νά τούς προσφέρουν: μπῦρες και μπλού-τζήνς, οἰκονομική πρόοδο και ὑλικοτεχνική ἀνάπτυξη²³. Κι ώστόσο, σέ ἀντίθεση με τούς ἐκμεταλλευτές τους, όἱ Νάβι ἀποδεικνύονται πολὺ πιό ἀνοιχτοὶ στήν ἑτερότητα: φοιτοῦν στό σχολεῖο τῆς ἀστροβιολόγου Γκρέις Ὠγκουστίν [Grace Augustine]²⁴,

20. Τήν ἀπάντηση αὐτή δίνει ό Τζέικ στή μητέρα τῆς Ναἰτίρι Μοάτ, όταν εκείνη ἰσχυρίζεται ότι όἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» μαθαίνουν δύσκολα, διότι «εἶναι δύσκολο νά γεμίσεις ἕνα κύπελλο πού εἶναι ἤδη γεμᾶτο» βλ. *Avatar*, 00:51:52-00:52:03.

21. Ἡ διαπίστωση εἶναι τοῦ J. Eberl, ὁ.π., σ. 30.

22. Στό ἴδιο, σ. 31.

23. Όπως ἔξομολογεῖται ό Τζέικ στό ψηφιακό του ἡμερολόγιο: «[Οἱ Ὅματικάγυα] δέν θά ἐγκαταλείψουν τó σπίτι τους· δέν θά διαπραγματευτοῦν καμία συμφωνία. Γιατί νά τó κάνουν; Γιά μπῦρες και μπλού-τζήνς; Δέν ὑπάρχει τίποτε ἀπό αὐτά πού ἔχουμε, τó όποῖο νά τó θέλουν» (*Avatar*, 01:46:22-01:46:40).

24. Ἡ Γκρέις Ὠγκουστίν εἶναι ἡ ἐπιστημονική ὑπεύθυνη τοῦ προγράμματος «Ἄβαταρ»

μαθαίνουν την αγγλική γλώσσα και δέχονται, κατόπιν συγκεκριμένων διαβατήριων δοκιμασιών, ακόμη κι έναν ξένο «όνειροβάτη» στη φυλή τους, ως ισότιμο μέλος της²⁵. Σημαίνει άραγε κάτι τέτοιο ότι «άλλοιώθηκε» ή ταυτότητά τους; Ή μήπως σημαίνει ότι το άνοιγμά τους στην έτερότητα έπιβεβαίωσε την ταυτότητα αυτή από διαφορετικό δρόμο; Πότε διαστρέφεται και «άλλοιώνεται» μία ταυτότητα: όταν κλείνεται στον έαυτό της σαν όστρακο ή όταν ανοίγεται προς την έτερότητα για να την έμπλουτίσει και ταυτόχρονα να έμπλουτισθεί από αυτήν; Κατανοούμε ίσως καλύτερα τώρα για ποιό λόγο έμμενουμε στον αρχικό μας ισχυρισμό ότι, παρά τον όφθαλμοφανή «παγανισμό» του, το *Avatar* δεν φιλοδοξεί να παίξει τον ρόλο ενός «νεοεποχίτικου» δούρειου ίππου, προορισμένου να καταλύσει το κάστρο του Χριστιανισμού, αλλά μάλλον να ασκήσει κριτική στις φονταμενταλιστικές σκληρόνσεις του τελευταίου: την ταυτοτική αναδίπλωσή του απέναντι σε κάθε αξίωση έτερότητας και την άποτυχία του να καταστήσει τους ανθρώπους φύλακες, φροντιστές και υπηρέτες της Φύσεως. Το *Avatar* δεν είναι μόνο ή ιστορία του κήπου της Έδεμ με αίσιο τέλος· είναι κι ένας καθρέπτης μέσα στον οποίο μπορούμε να δούμε καθαρότερα την ιστορία της πτώσης μας, την οικολογική μας έξαχρείωση και τη φονταμενταλιστική διαστροφή του «χριστιανισμού» μας.

και συγγραφέας του έγκυρότερου έπιστημονικού βιβλίου για τους Νάβι και τη χλωρίδα της Πανδώρας. Έχοντας φθάσει στον πλανήτη τριάντα χρόνια νωρίτερα από την εποχή που εκτυλίσσεται ή υπόθεση της ταινίας, ή Γκρέις συνέβαλε καθοριστικά στη γνωριμία μεταξύ των «Ανθρώπων του Ούρανού και τους Νάβι, ιδρύοντας ένα σχολείο, όπου οί τελευταίοι είχαν τη δυνατότητα να μάθουν την αγγλική γλώσσα και κάποια γενικά στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού. Βλ. λήμμα “Grace Augustine” στο *Avatar Wiki*. Για την ιστορία του σχολείου της Γκρέις και τα δραματικά γεγονότα που οδήγησαν στο κλείσιμό του βλ. τα όσα διηγείται ή ίδια στο *Avatar*, 01:13:09-01:15:05.

25. Οί «όνειροβάτες» είναι υβριδικά ανθρωποειδή Νάβι, προϊόντα εργαστηριακής κατασκευής από συνδυασμό DNA ανθρώπων και Νάβι. Μεταξύ άλλων διαφορών, τά «άβιταρ» αυτά «έχουν πέντε δάκτυλα αντί για τέσσερα, οί νευρωνικές τους “ούρές” ξεκινούν από την κορυφή του κρανίου (και όχι από τη βάση του) και επίσης μυρίζουν άσχημα, αν τουλάχιστον πιστέψουμε τον Έιτουκάν». Βλ. A. Terjesen, “It doesn’t take an *Avatar*: How to empathize with a Blue-Skinned Alien”, στί: G. A. Dunn, *ό.π.*, σ. 63.

3. «Δίδαξέ με πώς να βλέπω»: Τὸ *Avatar* κατηχεῖ

Νὰ εἶναι κανεὶς Νάβι καὶ νὰ ἀνήκει ἰσότιμα στὴ φυλὴ τῶν Ὀματικάγυα²⁶ σημαίνει νὰ ζεῖ καὶ νὰ «βλέπει» τὸν κόσμον μ' ἓναν ὀρισμένο τρόπο. Ὅταν ὁ Τζέικ ζητάει ἀπὸ τὴ Νεϋτίρι [Neytiri] νὰ τὸν διδάξει πῶς νὰ «βλέπει», ἐκείνη τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατον: «Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σὲ διδάξει πῶς νὰ βλέπεις»²⁷. Θὰ ἄξιζε νὰ παρατηρήσουμε ὡστόσο ὅτι, σὲ σχέση μὲ τὸν ἰδεώδη τρόπο ἐπιτέλεσης τῆς ἐπιστήμης, ὁ δρ. Μάξ Πατέλ [Max Patel] ἰσχυρίζεται ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: «Καλὴ ἐπιστήμη, σημαίνει καλὴ παρατήρηση»²⁸. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ δύο προτάσεις παραπέμπουν σὲ δύο διαφορετικὲς ἐπιστημολογίες. Νὰ «βλέπεις» τὰ πράγματα μὲ τὸν τρόπο τῶν Νάβι σημαίνει, κατὰ κύριο λόγο, νὰ εἶσαι Νάβι, νὰ ἐμπλέκεσαι προσωπικὰ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν Νάβι – ἢ θέασή τους τοῦ κόσμου νὰ ἔχει ἐγγραφεῖ στὴν ὕπαρξή σου κυριολεκτικὰ ὡς μία ἔξις. Ἀντιθέτως, νὰ κάνεις «καλὴ ἐπιστήμη» σημαίνει νὰ κοιτᾷς τὰ πράγματα «ἀπ' ἔξω», νὰ τὰ ἐξετάζεις μὲ τὴν κριτικὴ ἀποστασιοποίηση τοῦ «ἀντικειμενικοῦ» παρατηρητῆ – ἢ, κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Θίοντορ Ρόζακ [Theodore Roszak], νὰ καλλιιεργεῖς συστηματικὰ «μιὰ κατάσταση συνείδησης ἀποκαθαρμένη ἀπὸ κάθε ὑποκειμενικὴ παραμόρφωση, κάθε προσωπικὴ ἐμπλοκὴ»²⁹. Στὴν πρώτη περίπτωση, δὲν μπορεῖς νὰ παρατηρήσεις τίποτε, ἂν προηγουμένως δὲν ἔχεις «ζήσει» ἐκεῖνο ποὺ παρατηρεῖς· στὴ δεύτερη, δὲν χρειάζεται νὰ ζήσεις τίποτε – ἀρκεῖ μονάχα νὰ «παρατηρεῖς» καλά.

Φαινομενικά, ἡ διελκυστίνδα μοιάζει ἀδιέξοδη. Μὲ μία πιὸ προσεκτικὴ ματιὰ ὡστόσο, παρατηροῦμε ὅτι τὸ σενάριο τῆς ταινίας δὲν εἶναι τόσο δογματικὸ, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνει τὶς δύο αὐτὲς ἐπιστημολογίες ὡς

26. Οἱ Ὀματικάγυα (κατὰ κυριολεξία: ἡ φυλὴ τοῦ μπλε φλάουτου), εἶναι μία φυλὴ Νάβι, ἡ ὁποία διατηρεῖ μία ἰδιαίτερη σύνδεση μὲ τὰ δάση τῆς Πανδώρας καὶ εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴ διαφύλαξη τοῦ Δέντρου τῶν Ψυχῶν. Στὴ φυλὴ αὐτὴ ἐνσωματώνεται τελικὰ ὁ Τζέικ. Βλ. λήμμα “Omaticaya Clan” στό: *Avatar Wiki*.

27. Neytiri: “No one can teach you how to see” (*Avatar*, 00:45:23-00:45:27).

28. Dr Patel: “Good observation is good science”. *Avatar*, 00:13:57-00:13:59. Ὁ δρ. Πατέλ εἶναι στενὸς ἐπιστημονικὸς συνεργάτης τῆς Γκρέις.

29. Th. Roszak, *Ἡ Γέννηση τῆς Ἀντι-Κουλτούρας: Στοχασμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν Τεχνοκρατικὴ Κοινωνία καὶ τὴ Νεανικὴ Ἀμφισβήτησή της*, ἑλλ. μετάφρ. Φώτης Τερζάκης, ἐκδ. Futura, Ἀθήνα 2008, σ. 245.

ἀμοιβαία ἀποκλειόμενες. Οἱ τελευταῖες μπορεῖ κάποτε νὰ διαφωνοῦν στὶς μεθόδους καὶ νὰ ἀποκλίνουν ὡς πρὸς τὰ συμπεράσματά τους – αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι καταδικασμένες ἐς αἰὶ νὰ κατοικοῦν σὲ παράλληλα σύμπαντα. Τανυσμένο στὴν ἐσχατιά του, τὸ «ἄπ’ ἔξω» δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συναντηθεῖ κάποια στιγμή μὲ τὸ «ἀπὸ μέσα», ἢ ἐξωτερικὴ παρατήρηση νὰ διασταυρωθεῖ μὲ τὴ μύηση – ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως: ἂν κάτι μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς μύησής μας, αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ μία βαθύτερη καὶ σφαιρικώτερη παρατήρηση τοῦ ἀντικειμένου, στὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ μνηθοῦμε. Λίγο προτοῦ ὑποκύψει στὰ τραύματά της, ἢ Γκρέις «βλέπει» τὴ Μητέρα-Θεὰ καὶ ἀναφωνεῖ: «Εἶμαι μαζί της, Τζέικ! Εἶναι ἀληθινή!»³⁰. Ὁ Τζέικ μυεῖται στὴ ζωὴ τῶν Ὀματικάγυα ὄχι μόνο συμμετέχοντας «ἀπὸ μέσα», ἀλλὰ καὶ παρατηρώντας τὰ ἄπειρα παραφερνάλια αὐτῆς τῆς ζωῆς, δίπλα στὴ Νευτίρι. Τὴν ἴδια στιγμή ποῦ ὁ ἐπιστήμονας μυεῖται καὶ ὁ μούμενος παρατηρεῖ, ἓνα ἰσχυρὸ ρεῦμα ἐμπειρισμοῦ βλέπουμε νὰ διατρέχει ἐξ ἴσου τὴν ἐπιστήμη τῆς Γκρέις καὶ τὴ θρησκεία τῶν Ὀματικάγυα. Ὁ ἐπιστημονικὸς ἐμπειρισμὸς τῆ Γκρέις συλλέγει δείγματα καὶ μελετᾷ δεδομένα· ὁ θρησκευτικὸς ἐμπειρισμὸς τῶν Ὀματικάγυα διαφαίνεται στὴν ἀμεσότητα τῆς σχέσης τους μὲ τὴν Ἔιβρα: ἂν τὸ κύπελλό σου εἶναι ἀρκετὰ ἄδειο, μπορεῖ νὰ ἀκούσεις ἀκόμα καὶ τὶς φωνές τῶν προγόνων τῶν Ὀματικάγυα νὰ ἀναδύονται σὰν θροῖσμα, μέσα ἀπὸ τὰ κλαδιὰ τοῦ «Δέντρου τῶν Ψυχῶν». Ἀπὸ τὴ μία μεριὰ ἔτσι, τὸ *Avatar* ἀποσπᾷ τὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὸν θετικισμὸ καὶ τὸν δογματισμὸ τοῦ τεχνο-ἐπιστημονισμοῦ (techno-scientism)· ἀπὸ τὴν ἄλλη, παίρνει σαφεῖς ἀποστάσεις ἀπὸ κάθε ἀφηρημένη θρησκεία, κάθε ντεϊσμὸ, κάθε ἀντίληψη περὶ Θεοῦ ὡς *absconditus* ἢ *otiosus* καὶ προάγει ἀφ’ ἑνὸς μία θρησκεία γειωμένη στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀφ’ ἑτέρου μία Θεά, ἢ ὁποῖα σαρκώνεται τελετουργικὰ καὶ φανερόνεται ἐνεργὰ μέσα στὴ Φύση: *Dea sive natura*.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ θρησκεία τῶν Ὀματικάγυα εἶναι παγανιστικὴ. Ἐὰν ἐπιθυμοῦμε ὥστόσο νὰ προσδώσουμε ἀναλυτικὴ ἰσχὺ στὸν ὄρο «παγανισμός» καὶ νὰ μὴν περιορισθοῦμε ἀπλῶς σὲ μία δημοσιογραφικὴ χρῆση του, θὰ πρέπει νὰ τὸν ἐντάξουμε στὰ

30. Grace: “I’m with her, Jake! She’s real!” (*Avatar*, 02:14:51-02:14:56).

συμφραζόμενά του και να αναλύσουμε τὰ ιδιαίτερά του χαρακτηριστικά. Ὁφείλουμε, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ ἐστιᾶσουμε στὶς ἱεροφάνειες τῆς θρησκείας τῶν Ὀματικάγυα, προκειμένου νὰ προσδιορίσουμε τὸν συγκεκριμένο τύπο παγανισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐκείνη ἐκπροσωπεῖ. Παρακολουθώντας μάλιστα τὴν ἀκολουθία τοῦ σεναρίου, ἴσως δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ἐξετάσουμε τὶς ἱεροφάνειες αὐτὲς κατὰ τὴ σειρὰ τῆς ἐμφάνισής τους:

1. *Atokirina*. Ἡ πρώτη ἱεροφάνεια τῆς ταινίας εἶναι οἱ σπόροι τοῦ Δέντρου τῶν Ψυχῶν, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται «ἀτοκιρίνα»: πρόκειται γιὰ πάναγνα πνεύματα³¹, τὰ ὁποῖα «ἀναπαύονται» πάνω στὸν Τζέικ καὶ φωτίζουν τὸ περίγραμμα τοῦ σώματός του, κάνοντάς το νὰ μοιάζει μὲ τὸ αἰθέριο σῶμα ἐνὸς Βούδα ἢ ἐνὸς Μποντισάτβα³². Τὰ ἀτοκιρίνα ἐπιτελοῦν πρῶτιστα ἕναν ρόλο μαντικὸ καὶ προεκφαντορικὸ μέσα στὴν ἀφήγηση, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι προμηνύουν καὶ ταυτόχρονα συμβολοποιοῦν τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τοῦ Τζέικ σὲ Τοροῦκ Μακτό – δηλαδὴ σὲ Μεσσία. Ἡ ἐμφάνισή τους εἶναι καθοριστικὴ, διότι ἀποτρέπουν τὴ Νευτίρι ἀπὸ τὸ νὰ σκοτώσει τὸν Τζέικ, ὅταν ἐκείνη τὸν βρίσκει μόνον καὶ ἀνυπεράσπιστο μέσα στὴν ἄγρια νύχτα τοῦ δάσους τῆς Πανδώρας.

2. *Tsahik*. Ὑπακούοντας στὴν προεκφαντορικὴ αὐτὴ συνδήλωση, ἀλλὰ καὶ διαβλέποντας τὴν ἄφοβη καρδιά του Τζέικ, ἡ Νευτίρι τὸν ὀδηγεῖ στὸ τεράστιο Οἰκόδεντρο [Hometree] τῶν Ὀματικάγυα, προκειμένου ἐκεῖνοι νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὸ μέλλον του. Κάτω ἀπὸ τὸ δέντρο

31. 'Very pure spirits' τὰ ἀποκαλεῖ ἡ Νευτίρι. Βλ. *Avatar*, 00:46:59.

32. «Μποντισάτβες» (bodhisattvas) ὀνομάζονται στὸν Μαχαγιάννα Βουδισμό οἱ Βοῦδες τοῦ μέλλοντος, οἱ ὁποῖοι, καίτοι μποροῦν νὰ παρακάμψουν τὸν ἀέναο κύκλο τῶν μετενσαρκώσεων καὶ νὰ διαφύγουν πρὸς τὴ νιρβάνα, ἐπιλέγουν σκόπιμα νὰ παραμείνουν σὲ αὐτόν, προκειμένου νὰ συμβάλουν στὴ λύτρωση ὅλων τῶν ὄντων. Σύμφωνα μὲ τὴ σούτρα *Prajna-paramita*, οἱ Μποντισάτβες «δὲν ἐπιθυμοῦν νὰ πετύχουν τὴν ἀτομικὴ τους μόνον νιρβάνα. Ἀντίθετα, γνωρίζοντας τὰ πάντα γιὰ τὸν ὀδυνηρὸ κόσμον τῆς ὑπαρξῆς, καὶ ἐπιθυμώντας νὰ πετύχουν τὴ μέγιστη φώτιση, δὲν φοβοῦνται νὰ ξαναμποῦν στὸν κύκλο τῆς γέννησης καὶ τοῦ θανάτου. Ξαναγεννιοῦνται πρὸς ὄφελος τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ βοηθήσουν καὶ νὰ ἐλεήσουν τὸν κόσμον. Ἔχουν ἀποφασίσει: "Θὰ γίνουμε ἢ καταφυγῆ καὶ ἢ ἀνάπαυση τοῦ κόσμου, ἢ τελικὴ λύτρωση τοῦ κόσμου, τὰ νησιὰ τοῦ κόσμου, τὰ φῶτα τοῦ κόσμου, οἱ ὀδηγοὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὴ σωτηρία"». M. Eliade, *A History of Religious Ideas*, vol. 2, translated by W. R. Trask, The University of Chicago Press, Chicago 1982, σ. 219. Πρβλ. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, *Ἀνατολικές Θρησκείες*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2016, σσ. 428-430. Ἡ σκηνὴ τῆς «ἀνάπαυσης» τῶν ἀτοκιρίνα στὸ σῶμα τοῦ Τζέικ, στό: *Avatar* 00:46:10-00:47:25.

αυτό, ο Τζέικ ανακρίνεται αρχικά από τον πατέρα της Νευτίρι και αρχηγό της φυλής Έιτουκάν [Eytukan] και, εν συνεχεία, από τη μητέρα της Μοάτ [Mo'at], την όποια η Ναϊτίρι αποκαλεί «τσαχίκ». Ο όρος δηλώνει την πνευματική ήγγετιδα της φυλής, ένα είδος δηλαδή θηλυκού ιεροφάντη, μυσταγωγού ή μάντιδος, ή όποια είναι έπιφορτισμένη με δύο έξαιρετικά σημαντικά καθήκοντα: πρώτον, τη διερμηνεία του θελήματος της Μητέρας-Θεάς Έιβρα και την πνευματική καθοδήγηση του λαού βάσει του θελήματος αυτού³³. Και δεύτερον, την έπιστασία και έπιτέλεση κρίσιμων διαβατηρίων τελετών, από τις όποιες θα πρέπει ιδιαιτέρως να αναφερθούν: α) τό «ούνίταρον»³⁴, δηλαδή η αναζήτηση του ζωικού εκείνου συντρόφου, με τό όποιο κάθε μέλος της φυλής των Όματικάγυα πρόκειται να έδραιώσει μία μοναδική, αποκλειστική και έφ' όρου ζωής σχέση³⁵ και β) η τελετουργία της «μεταφοράς συνείδησης», κατά την όποια ένα ανθρώπινο πνεύμα μετοικεί από ένα σώμα σε ένα άλλο, αφού πρώτα περάσει «μέσα από τό μάτι της Έιβρα». Είναι προφανές ότι η τελευταία αυτή τελετουργία ένσωματώνει την αντίληψη περί μετενσάρκωσης στο ιδιότυπο παγανιστικό συμφραζόμενο της θρησκείας των Όματικάγυα. Θα άποτελούσε ώστόσο ύπερβολή να ισχυρισθούμε ότι η πρόθεση της ταινίας είναι να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο στοιχείο αυτό, και μάλιστα ειδικά ως «ίνδουιστικό» δάνειο, αφού είναι γνωστό ότι μια πληθώρα αναλόγων αντιλήψεων περί μετενσάρκωσης δύναται να άνιχνευθεί και εκτός ίνδουιστικού πλαισίου, ξεκινώντας από τις λεγόμενες «πρωτόγονες» θρησκείες, και φθάνοντας μέχρι τον όρφισμό και τον ύστερο νεοπλατωνισμό³⁶. Κατά τη δική μας άποψη, η ταινία έπιθυμεί να έστιάσει πρώτιστα στο έντονο τελετουργικό στοιχείο της θρησκείας των Όματικάγυα: στο

33. Έπ' αυτήν την έννοια, η τσαχίκ θα μπορούσε να παραλληλισθεί με την Πυθία ή με τη σωκρατική Διοτίμα.

34. Η λέξη *Unitaron* θα μπορούσε να άποδοθεί ως *Dream-Hunt* (=Όνειροκυνήγι).

35. Συνήθως τό ζωο με τό όποιο σφραγίζεται αυτή η σχέση είναι ένα «ίκραν» [ikran]. Τό ίκραν της Νευτίρι ονομάζεται Σέζε [Seze], ενώ του Τζέικ –προτού καταφέρει να τιθασεύσει τον τεράστιο λεονοπτέρυγα Τορούκ– ονομάζεται Μπόμπ [Bob].

36. Για τις αντιλήψεις περί μετενσάρκωσης στίς «πρωτόγονες» θρησκείες βλ. J. Head & S. L. Cranston (eds), *Reincarnation: The Phoenix Fire Mystery*, Point Loma Publications, Sant Diego 1991, σσ. 187-201. Για τη μετενσάρκωση στους έλληνι(στι)κούς και ρωμαϊκούς χρόνους βλ. στο ίδιο, σσ. 202-237. Πρβλ. λήμμα «μετενσάρκωση», στο: Μ. Μπέγγζος (έπιμ.), *Θρησκευολογικό Λεξικό*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα 2000, σσ. 381-383.

γεγονός δηλαδή ότι το θέλημα τῆς Ἴειβα διερμηνεύεται μὲν ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν τσαχίλ, προκειμένου νὰ μεταβολισθεῖ σὲ ἓνα κοινωνικὰ ὠφέλιμο μῆνυμα, ἀλλὰ στὴ συνέχεια αἰσθητοποιεῖται («σαρκώνεται») μέσα στὴν τελετουργία τῆς κοινότητος, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ὅματικάγυα «ἐκφέρουν τὴν ἴδια κραυγή, προφέρουν τὴν ἴδια λέξη ἢ ἀπευθύνουν τὴν ἴδια χειρονομία σὲ κάποιο ἀντικείμενο [δηλ. τὸ Δέντρο τῶν Ψυχῶν], μὲ τὸ ὁποῖο αἰσθάνονται καὶ πιστεύουν ὅτι βρίσκονται σὲ ἔνωση»³⁷.

Ἡ τελετουργικὴ αὐτὴ ἐνσωμάτωση τοῦ θελήματος τῆς Ἴειβα δομεῖ τις ὑποκειμενικότητες τῶν μελῶν τῆς φυλῆς καὶ διαμορφώνει μεταξύ τους ἰσχυρότατους δεσμούς «ὀργανικῆς» ἀλληλεγγύης. Τὴν ἴδια στιγμή, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἐνσωμάτωση αὐτὴ παρακολουθεῖ τὸν Τζέικ σχεδὸν σὲ κάθε του βῆμα καὶ ὑπονοεῖται πίσω ἀπὸ κάθε δοκιμασία ἢ διαβατήρια τελετὴ στὴν ὁποία πρόκειται νὰ ὑποβληθεῖ.

3. *Tsaheyli*. Μὲ ὁδηγὸ τὴν Νευτίρι, ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο τῆς ἐκπαιδευτριάς καὶ μυσταγωγῶ του, ὁ Τζέικ γνωρίζει μία ἀκόμη ἱεροφάνεια: τὸ «τσαχίλου» [=ὁ δεσμός]. Πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος μυστικῆς ἐναρμόνισης ἢ σύμπτωσης τῶν σκέψεων καὶ τῶν θελήσεων ἀνάμεσα σὲ ἓνα ζῶο καὶ τὸν ἐπιβήτορά του, ἡ ὁποία τυπικὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ σύνδεση τῶν νευρωνικῶν «οὐρῶν» τους – ἐξ οὗ καὶ οἱ Ὅματικάγυα τὴν ἀντιμετωπίζουν πρῶτιστα ὡς μία φυσικὴ διαδικασία. Στὸ πλαίσιο τῆς παρούσας μελέτης ὡστόσο, ἐκλαμβάνουμε τὸ τσαχίλου ὡς ἱεροφάνεια, διότι ἀμφιβάλλουμε ἂν τὰ ἐνεργήματα αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ δύνανται νὰ ἀναπαραχθοῦν σὲ συνθηκὲς ἐργαστηρίου – ἀνεξάρτητα δηλαδή ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ ὀλόκληρο τὸ σύμπλεγμα τῶν ἱεροφανειῶν τῆς Πανδώρας. Καὶ σίγουρα θὰ συνιστοῦσε χονδροειδῆ ἀπλούστευση νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι τὸ τσαχίλου προσομοιάζει μὲ τὴ σύνδεση δύο τερματικῶν μέσω μιᾶς ὀργανικῆς θύρας USB, ὅπως γελοιολογικὰ ἀναπαρίσταται τὶς περισσότερες φορές. Τὸ τσαχίλου δὲν εἶναι ἀπλῶς μία σύνδεση ἢ μία ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν πάνω ἀπὸ ὄλα, εἶναι ἡ ἄρση τῆς ὄντολογικῆς μοναξιάς μεταξύ τῶν ὄντων, ἡ διάτρησις τῶν περιγραμμάτων ποὺ κλείνει ἓνα ὄν ὀλότελα μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ τὸ καθιστᾷ «ἀνεξάρτητο» ἀπὸ τὰ ἄλλα – καὶ τὴν ἴδια

37. E. Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, Free Press, Glencoe, IL 1954, σ. 254.

στιγμή είναι ή άρρητη και μυστική γεφύρωση αυτής της μοναξιάς. Με χαλκηδόνιους όρους, θα λέγαμε ότι το τσαχίλου είναι μία ασύγχυτη, άτρεπτη, άδιαίρετη και άχώριστη ένωση δύο διαφορετικών όντων, ή όποια δέν όδηγει σε κάποια συγχώνευση, ταύτιση ή άπορρόφηση του ένός από το άλλο, αλλά μάλλον σε μία συνθήκη συντροφικής μεταξύ τους κοινωνίας και συμπάθειας, ή όποια επιτρέπει άκόμη και την άμοιβαία πρόσβαση στα αισθητηριακά τους δεδομένα: όταν το ένα όν πονά, τότε το άλλο πονά επίσης· όταν το ένα όν εύφραίνεται, τότε το άλλο εύφραίνεται επίσης. Ό Τζέικ όμολογει ότι ή συμπάθεια αυτή διαπερνά συνολικά τη σχέση των Όματικάγυα με το δάσος και τα πλάσματά του: «Προσπαθώ να καταλάβω τη βαθιά σχέση που έχει ο λαός με το δάσος. [Η Νευτίρι] μιλάει για ένα δίκτυο ενέργειας που ρέει μέσα από όλα τα ζωντανά πλάσματα· λέει ότι όλη ή ενέργεια είναι δανεική και ότι κάποια μέρα θα πρέπει να την επιστρέψεις»³⁸.

Φυσικά, ή «ένεργειακή» αυτή σύνδεση συνιστά άπλως έναν διαφορετικό τρόπο για να δηλωθεί το άκατανόητο, να συμβολοποιηθεί το άρρητο, να επιστρατεύσουμε κάποια λέξη, εν πάση περιπτώσει, ή όποια θα μάς βοηθήσει να κατονομάσουμε αυτό που δέν γνωρίζουμε πώς άλλιώς να κατονομάσουμε. Κατά ανάλογο τρόπο, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για «μυστικισμό της Φύσης» ή για «θρησκεία της Φύσης» στο *Avatar*, όχι φυσικά διότι οι συγκεκριμένοι όροι διαθέτουν κάποια μεγαλύτερη αναλυτική ισχύ από τον όρο «ένεργεια», αλλά διότι πιστοποιούν περισσότερο έμφατικά το γεγονός ότι ή θρησκεία των Όματικάγυα δέν γνωρίζει κάποιον πόλο ή πηγή της ιερότητας διαφορετικό από την ίδια τη φύση. Κάθε φορά που αναφερόμαστε στον παγανισμό ως «θρησκεία της Φύσης», έπισημαίνει ο Μάικλ Γιόρκ, στην πραγματικότητα επιθυμούμε να δηλώσουμε ότι, έξ έπόψεως ιεροφανειακής, «δέν υπάρχει τίποτε άλλο πέρα από τη Φύση»³⁹: δέν υφίσταται δηλαδή καμμία υπερβατική σφαίρα από την όποια ή φύση έξαρτάται και στην όποια υπάγεται, ούτε κάποιο όντολογικό «βάθος» στο όποιο θεμελιώνεται. Η φύση είναι ταυτοχρόνως *fons et origo*, πηγή, θεμέλιο και έκφραση της ιερότητάς της – πράγμα

38. *Avatar*, 01:11:02-01:11:21.

39. M. York, "Pagan Theology", στό: M. Pizza & J. R. Lewis (eds). *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, Leiden / Boston 2009, σ. 287: "In paganism as a or the religion of nature, there is *nothing* other than nature" [οι έμφάσεις στο πρωτότυπο].

τὸ ὁποῖο συνεπάγεται ὅτι κάθε διύστικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν «ὕλη» καὶ τὸ «πνεῦμα» ἀπορρίπτεται ἐξ ἀρχῆς. Τὸ φυσικὸ, ὑλικὸ καὶ σωματικὸ εἶναι τὴν ἴδια στιγμὴ ἱερὸ καὶ πνευματικὸ – *corpus* σημαίνει ταυτόχρονα καὶ *spiritus*. Μυούμενος σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ συνάρθρωση σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ (*corpo-spirituality*)⁴⁰ καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀπελευθερωτικὴ τῆς δύναμη, ὁ Τζέικ θὰ ἀποφασίσει νὰ ἐγκαταλείψει τὸ (ἀνάπηρο) γήινο σῶμα του, προκειμένου νὰ κατοικήσει γιὰ πάντα μέσα στὸ σῶμα τῶν Νάβι.

4. *Eywa*. Ἡ Ἔιβα, θεμελιωτικὴ ἱεροφάνεια τῆς θρησκείας τῶν Νάβι, ἀνάγεται θρησκευολογικὰ στὸ γνωστὸ κοσμολογικὸ ἀρχέτυπο Θεᾶς-Δέντρου (ἢ Θεᾶς-Κλήματος), καθ' ὅσον ἡ ὑπαρξὴ τῆς συνυφαίνεται ἄρρηκτα μὲ τὸ Δέντρο τῶν Ψυχῶν. Σὲ σχέση μὲ τὴν ἱερὴ αὐτὴ συνύφανση, ὁ Μιρτσέα Ἐλιάντε παρατηρεῖ: «Ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς ἀστείρευτης πηγῆς τῆς δημιουργίας, τοῦ ὑπέριστατου αὐτοῦ στηρίγματος τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ παρουσία τῆς Θεᾶς δίπλα σὲ ἓνα φυτικὸ σύμβολο ἐπιβεβαιώνει τὸ νόημα ποῦ ἔχει τὸ δέντρο στὴν εἰκονογραφία καὶ στὴν ἀρχαϊκὴ μυθολογία: ἀστείρευτη πηγὴ κοσμικῆς γονιμότητος»⁴¹.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἐλιάντε ἐξηγεῖ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ πρώτη ἐρωτικὴ συνέυρεση τοῦ Τζέικ καὶ τῆς Νεϋτίρι λαμβάνει χώρα μέσα στὰ φυλλώματα καὶ τὰ πάμφωτα κλαδιά τοῦ Δέντρου τῶν Ψυχῶν: ὡς ἀστείρευτη πηγὴ γονιμότητος, ἡ Μητέρα-Θεᾷ εἶναι πρῶτιστα μία δύναμη ἐρωτικὴ καὶ ζωποιοῦς⁴², ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖ τὴν ἱερότητα καὶ μὴ-ἀναστρεψιμότητα⁴³ κάθε ἐρωτικῆς ὀλοκλήρωσης. Ἀκριβῶς ὁμοῦς ὡς

40. Γιὰ τὴ συνάρθρωση σωματικότητας καὶ πνευματικότητας (*corpo-spirituality*) ὡς φαινομενολογικὸ γνῶρισμα τοῦ παγανισμοῦ βλ. M. York, ὁ.π., σσ. 295-300.

41. M. Eliade, *Πραγματεία πάνω στὴν Ἱστορία τῶν Θρησκειῶν*, προλεγόμενα G. Dumézil, μετάφρ. Ἔ. Τσοῦτη, ἐκδ. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα 1992, σσ. 271 καὶ 266 [ἡ ἔμφαση στὸ πρωτότυπο].

42. Μὴν λησμονοῦμε ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τῆς Ἔιβας ἀποτελεῖ παραφθορὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ ὀνόματος Εὐα, τὸ ὁποῖο σημαίνει ζωὴ.

43. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀργισμένη ἀντίδραση τοῦ Τσοῦ-Τέι, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει τὸ ζευγάρι Τζέικ-Νεϋτίρι ὡς ἓνα εἶδος ὑφαρπαγῆς τῆς μέλλουσας συντρόφου του ἀπὸ ἓναν «ὄνειροβάτη». Τὸ γεγονός ὡστόσο ὅτι τὸ ζευγάρι αὐτὸ συνέβη «ἐνώπιον τῆς Ἔιβας» συνιστᾷ τὴν ὑστατὴ μορφὴ νομιμοποίησής του καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμμία ἀμφισβήτηση.

τέτοια δύναμη, ή Ήριβα μοιραία συμπεριλαμβάνει εντός της και τόν έτερο πόλο τής ζωής: τόν θάνατο. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τόπος ἐρωτικῆς συνεύρεσης, τὸ Δέντρο τῶν Ψυχῶν εἶναι ταυτόχρονα τόπος συνάντησης τῶν ζωντανῶν μὲ τὶς προγονικὲς φωνὲς τῶν νεκρῶν – καὶ φυσικὰ τόπος προσευχῆς. Αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ Νευτίρι ἰσχυρίζεται ὅτι πρωταρχικὴ λειτουργία τῆς Ήριβα δὲν εἶναι νὰ ἐπιλέγει στρατόπεδα, ἀλλὰ νὰ προστατεύει καὶ νὰ ἐγγυᾶται τὴν ἰσορροπία τῆς ζωῆς (ποὺ σημαίνει: τὸν κύκλο τῆς ζωῆς). Διότι ὡς Θεὰ τῆς Φύσεως, ἡ Ήριβα εἶναι πράγματι ἡ Θεὰ τῆς αἰώνιας φυσικῆς ἀνακύκλησης, ἡ Θεὰ ποὺ διαφυλάσσει τὴν ἀέναη διαδικασία «δανεισμοῦ» τῆς ζωτικῆς ἐνέργειας στὰ ὄντα, καὶ ἐπιστροφῆς τῆς ἐνέργειας αὐτῆς στὴν πρωταρχικὴ Πηγὴ τῆς.

Καίτοι ὅμως προσωποποιεῖται καὶ κατονομάζεται, ἡ Ήριβα δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν Πανδώρα ἢ ὑπερβατικὴ σὲ σχέση μὲ αὐτὴν (κάτι τέτοιο θὰ τὴν μεταμόρφωνε ἀπλῶς σὲ μία «θηλυκὴ» ἐκδοχὴ τοῦ Γιαχβὲ καὶ θὰ εἰσήγαγε дуϊσμοὸ στὴ θρησκεία τῶν Νάβι). Στὸ πλαίσιο τῆς ἄρρηκτης συνάρθρωσης *corpus* καὶ *spiritus*, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε προηγουμένως, πιστεύουμε ὅτι θὰ ἦταν ὀρθότερο νὰ δοῦμε τὴν Ήριβα ὡς ἓνα εἶδος «πλανητικῆς συνείδησης» τῆς Πανδώρας, ἡ ὁποία ἐνσωματώνεται σὲ ὅλες τὶς μορφὲς ζωῆς τῆς καὶ τὶς συνδέει μεταξύ τους⁴⁴. Κατὰ μία διαφορετικὴ διατύπωση, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ Ήριβα καὶ ἡ Πανδώρα μποροῦν νὰ παραλληλισθοῦν μὲ τὶς δύο ὄψεις ἐνὸς νομίσματος: ἐὰν ἡ Ήριβα εἶναι ἡ πλανητικὴ συνείδηση τῆς Πανδώρας, τότε ἡ Πανδώρα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση καὶ ὑλικὴ φανέρωση τῆς Ήριβα. Τυπικὴ ὡς πρὸς τὸν πανθεισμὸ καὶ τὸν παγανισμό τῆς, ἡ ταινία *Avatar* προάγει ἔτσι τὴν ἰδέα μιᾶς Μητέρας-Θεᾶς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ *alter-ego* τῆς Φύσεως, διαχέεται μέσα στὶς ἄπειρες ὄντικες φανερώσεις τῆς τελευταίας καὶ παράλληλα τὴν ὑποστασιοποιεῖ ὡς συμπαγῆ ὀλότητα, μὲ τὴ δική της βούληση. Ἡ Ήριβα εἶναι ταυτοχρόνως τὸ ἓν καὶ τὰ πολλά, τὸ πᾶν καὶ τὰ πάντα, τὸ *corpus* καὶ τὸ *spiritus* τοῦ πλανήτη Πανδώρα.

44. Ὁ Τζέισον Ἐμπερλ παρατηρεῖ ὅτι: «σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν χριστιανικὸ Θεό, ἡ Ήριβα δὲν ἀλληλεπιδρᾷ ἀπλῶς μὲ τὸν κόσμο τῆς Πανδώρας, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ Πανδώρα, ἡ ὁποία φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὸ περίπλοκο νευρωνικὸ δίκτυο τῶν φυτικῶν καὶ ζωικῶν εἰδῶν ποὺ τὴν κατοικοῦν (τῶν Νάβι συμπεριλαμβανομένων)». Βλ. J. Eberl, ὁ.π., σ. 21.

5. *Toruk Makto*. Πώς γίνεται ωστόσο μία τέτοια Θεὰ νὰ «ἀκούει» ἓνα ἀνθρώπινο θέλημα; Πώς γίνεται ἡ Μεγάλη Μητέρα νὰ ἀντιστρέφει συλλήβδην τὴν «ὄντολογία» της καὶ τελικὰ νὰ ἐπιλέγει στρατόπεδο, ὑπηρετώντας τὸ θέλημα αὐτό; Ποιός εἶναι ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ ἄνδρας, στὸ κέλευσμα τοῦ ὁποῖου ἀνταποκρίνονται ὅλα τὰ πλάσματα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως; «Ποταπὸς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούουσιν»⁴⁵;

Εἶναι ὁ Τορούκ Μακτό, ὁ «Ἰππότης τῆς Τελευταίας Σκιᾶς»· εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐπιφέρει τὴ μεσσιανικὴ ρωγμὴ στὸν κατὰ τὰ ἄλλα παγανιστικὸ καμβᾶ τῆς ταινίας· εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἐὰν ἡ θρησκεία τοῦ *Avatar* εἶναι παγανιστικὴ, ἡ τελευταία τῆς λέξις δὲν ἀνήκει καθόλου στὸν παγανισμό, ἀλλὰ μᾶλλον στὸν μεσσιανισμό. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, διότι τὸ κάλεσμα τοῦ Τορούκ Μακτό διασπᾶ τὴ ροὴ τῆς αἰώνιας φυσικῆς ἀνακύκλησης, θέτοντας τὶς βάσεις τῆς καινῆς ζωῆς στὸν πλανήτη Πανδώρα· διότι ὁ Τορούκ Μακτό ἐπιβαίνει στὴν Τελευταία Σκιά ποὺ πρόκειται ποτὲ νὰ δεῖς –τὴ σκιά τοῦ θανάτου– καὶ τὴν ἐξημερώνει πρὸς ὄφελος τῆς καινῆς αὐτῆς ζωῆς· διότι ὁ Τορούκ Μακτό συνενώνει τὶς διασκορπισμένους φυλὲς τῶν Νάβι ξαναδίδοντας τοὺς ἐλπίδα καὶ προορισμό· διότι ὁ Τορούκ Μακτό εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀληθινὴ κρίση (judgment) τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ» καὶ τῆς ἐωσφορικῆς ἀλαζονείας τοὺς· διότι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τὸ κάλεσμα τοῦ Τορούκ Μακτό καταργεῖ κάθε προηγούμενη «ἰσορροπία» τῆς ζωῆς καὶ καθιστᾷ τὰ πάντα ἀκρότητα, πείνα καὶ δίψα τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ἐλπίδα στὴ δυνατότητα ἐνὸς καινοῦ κόσμου, ὅπου «οὔτε πένθος οὔτε κραυγὴ οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι»⁴⁶.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Τζέικ καταφέρει νὰ τιθασεύσει τὸν τεράστιο λεονοπτέρυγα Τορούκ, προβιβάζεται στὴ μέγιστη ἱεροφάνεια τῆς ταινίας, ἐνσωματώνεται δὲ ἐκ νέου στὴ φυλὴ τῶν Ὀματικάγυα κυριολεκτικὰ ὡς ἓνας Jake Redivivus (εἶναι ἄξιο παρατήρησης τὸ δέος μὲ τὸ ὁποῖο τὰ μέλη τῆς φυλῆς παραμερίζουν γιὰ νὰ περάσει, ὅταν ἐκεῖνος προχωράει ἀνάμεσά τοὺς). Τώρα ὁ Τζέικ πραγματικὰ «βλέπει» τοὺς Ὀματικάγυα, διότι εἶναι ἔτοιμος νὰ τοὺς ὑπηρετήσῃ. «Βλέπει» ἐπίσης τὴ Νεϋτίρι, κι ἐκεῖνη τὸ ἴδιο, ὄχι μόνο

45. *Ματθ.* 8, 27.

46. *Ἀποκ.* 21, 4.

διότι ἀμφότεροι ξαναβρίσκουν τὸ χαμένο νῆμα τῆς ἀγάπης τους, ἀλλὰ διότι μοιράζονται τὸ βίωμα μιᾶς κοινῆς ἀφοβίας («Φοβόμου, Τζέικ. Γιὰ τὸν λαό μου. Δὲν φοβᾶμαι πιά», λέει ἡ Νεϋτίρι). Ἀκόμη καὶ ὁ μέχρι χθὲς δύσπιστος πολεμιστὴς Τσού-Τέι, δηλώνει τὴν πρόθεσή του νὰ ἀκολουθήσει τὸν Τορούκ Μακτό καί, ἀναλαμβάνοντας τὸ καθῆκον ἑνὸς ἄνδρα τσαχικ αὐτὴν τῆ φορά, διερμηνεύει τὸν λόγο καὶ τὸ θέλημά του πρὸς τὸν λαό⁴⁷.

Εἶδαμε προηγουμένως ὅτι τὸ *Avatar* προβαίνει σὲ μία ἀρνητικὴ κριτικὴ συγκεκριμένων ὄψεων τοῦ ἰουδαιοχριστιανικοῦ ἀφηγήματος. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἱεροφανειῶν τῆς ταινίας νομίζουμε ὅτι μᾶς ἐπιτρέπει τώρα νὰ διακινδυνεύσουμε ὀρισμένα γενικώτερα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, τὰ ἱερὰ σύμβολα καὶ τοὺς τύπους θρησκευτικῆς ἐμπειρίας τοὺς ὁποίους αὐτὴ προάγει. Ὅπωςδήποτε ὁ παγανισμὸς ἀποτελεῖ μία ἰσχυρὴ συνιστώσα τῆς ταινίας· θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἕναν παγανισμὸ ἐκλεκτικό, ὁ ὁποῖος ἐφάπτεται ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται μὲ κανέναν συγκεκριμένο τύπο παγανισμοῦ, ἀπὸ ὅσους τοῦλάχιστον γνωρίζουμε ἐξ ἐπόψεως ἱστορίας τῶν θρησκειῶν⁴⁸. Κάτι τέτοιο θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀναμενόμενο, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἡ ταινία φιλοδοξεῖ νὰ ἀπειθουθεῖ σὲ ἕνα παγκόσμιο ἀχροατήριο· σκόπιμα λοιπὸν ἐπιλέγει νὰ ἐνσωματώσει στὴν ἀφήγησή της ὀρισμένα φαινομενολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παγανισμοῦ, γνωρίζοντας ἀπὸ τὴ μία μεριὰ ὅτι αὐτὰ διαπερνοῦν λίγο-πολὺ ὅλες τὶς ἐπιμέρους ἱστορικὲς του πραγματώσεις καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν δίνεται ἡ δυνατότητα στὸν ἑκάστοτε θεατὴ νὰ ταυτισθεῖ μὲ ἐκείνην τὴν πλευρὰ τοῦ παγανισμοῦ μὲ τὴν ὁποία αἰσθάνεται περισσότερο ἐξοικειωμένος.

47. Ὁλόκληρη ἡ σκηνὴ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Τζέικ ὡς Τορούκ Μακτό, στὸ *Avatar*, 02:09:11-02:12: 36.

48. Τὸ ἔγκριτο παγανιστικὸ site Celebrate Pagan Holidays προτείνει τὴν ἐξῆς τυπολογία τοῦ παγανισμοῦ: α) Κελτικὸς καὶ Δρουιδικός, β) Ἑλληνικὸς καὶ Ρωμαϊκός, γ) Ἀρχαῖος Αἰγυπτιακός (Kemetism), δ) Ἀμερικανικὸς ἰθαγενής, ε) Σκανδιναβικός, στ) Σλαβικός (Rodnover), ζ) Wicca καὶ η) Ἐκλεκτικός (Eclectic). Βλ. <https://www.celebratepaganholidays.com/pagan-intro>. Ἐμεῖς κατατάσσουμε τὸν παγανισμὸ τοῦ *Avatar* στὸν τύπο (η) τῆς παραπάνω ταξινόμησης.

Στὸ ἔδαφος τοῦ ἐκλεκτικοῦ αὐτοῦ παγανισμοῦ, διακρίνουμε μοτίβα:
 α. *Φεμινιστικά*: Μητέρα-Θεά, θηλυκὴ πνευματικὴ ἡγεσία (Μοάτ, Νεϋτίρι, Γκρέις), συνάρθρωση σωματικότητας καὶ πνευματικότητας (corpo-spirituality).

β. *Οἰκολογίας τοῦ βάθους*: ιερότητα τῆς φύσεως ὡς alter-ego τῆς Μητέρας Θεᾶς, ἀλληλεξάρτηση τῶν ὄντων, «δανεισμός» καὶ ἀέναη ἀνακύκληση τῆς ζωτικῆς ἐνέργειας, λογικότητα, θέλημα καὶ πλανητικὴ συνείδηση τῆς φύσεως (Ἔιβα).

γ. *Μυστικιστικά*: «ἐνεργειακὴ» σύνδεση μεταξύ τῶν ὄντων, μυστικὸς δεσμὸς τῶν σκέψεων καὶ τῶν θελήσεών τους (τσαχέιλου), προτεραιότητα τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας ὡς πρόσβαση σὲ μία διαφορετικὴ θέαση τοῦ κόσμου («Σὲ βλέπω»).

δ. *Μαντικά καὶ ἐκστατικά*: «τσαχίκ» καὶ «ἀτοκιρίνα».

ε. *Τελετουργικά*: ἐνσωμάτωση τῆς ἑτερότητας, θεραπεία, «οὐνίταρον» καὶ μεταφορὰ συνείδησης.

Τὰ παραπάνω μοτίβα εἶναι κυρίαρχα: αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ πρωταγωνιστικά: ἡ ἐμφάνιση τοῦ Τοροῦκ Μακτὸ ὡς μεσσιανικῆς μορφῆς, ποὺ ἀνατρέπει ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα στὴν ὑπόθεση τῆς ταινίας, ἀνατρέπει ἐπίσης καὶ τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ παγανισμοῦ τῆς. Ἄν τὸ πρῶτο συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἱεροφανειῶν τῆς ταινίας εἶναι ὅτι ἡ τελευταία προάγει εὐθέως τὸν παγανισμό, τὸ δεύτερο συμπέρασμα εἶναι ὅτι, παρὰ τὴν πληθωρικὴ παρουσία του, ὁ παγανισμὸς ὑποτάσσεται ἐν τέλει στὸν μεσσιανισμό καὶ τὸν ὑπηρετεῖ. Τὸ σημεῖο ποὺ καθιστᾷ πρόδηλη αὐτὴν τὴν ἱεροφανειακὴ ἀντιστροφή εἶναι ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἡ Νεϋτίρι ἀναφωνεῖ πασίχαρη: «Τζέικ, ἡ Ἔιβα σὲ ἄκουσε! Ἡ Ἔιβα σὲ ἄκουσε!»⁴⁹.

Ἡ κραυγὴ αὐτὴ δὲν συνιστᾷ ἀπλῶς ἓνα συναισθηματικὸ ξέσπασμα. Πάνω ἀπὸ ὅλα, εἶναι ἡ δημόσια ἐξαγόρευση τοῦ Τοροῦκ Μακτὸ σὲ ἱεροφάνεια ἀνώτερη ἀπὸ τὶς παγανιστικὲς ἱεροφάνειες τοῦ πλανῆτη Πανδώρα: εἶναι ἡ πανηγυρικὴ πιστοποίηση ὅτι ἡ Μητέρα-Θεά, καὶ μαζί τῆς ὀλόκληρος ὁ πλανῆτης, (ὑπ)ακοῦν τὸ κέλευσμα τοῦ Μεσσία καὶ ὑποτάσσονται ἐκουσίως σὲ αὐτό, ἀκριβῶς ὅπως ἓνα ἱπτάμενο «ἰκράν» ὑποτάσσεται ἐκουσίως στὸ θέλημα τοῦ ἐπιβήτορά του – ἢ ὅπως, στὴν ἀμέσως ἐπόμενη σκηνή, ἓνα ἀγριεμένο «Θάνατορ»

49. *Avatar*, 02:35:34-02:35:47.

υποτάσσεται έκουσίως στη Νευτίρι και χαμηλώνει τη ράχη του, έτσι ώστε η τελευταία να έπιβεί σε αυτό⁵⁰. Σύσσωμο τώρα το βασίλειο της φύσης κατακλύζει γη και οὐρανό, για να πολεμήσει στο πλευρό του Τορούκ Μακτό. Κι ενώ ο παγανισμός έκχωρει πράγματι τὰ πρωτεία στον μεσσιανισμό και τον ύπηρετεί, παρατηρούμε ότι αυτή ακριβώς ή «μεσσιανοποίηση» του παγανισμού συνιστά ταυτόχρονα και την πιο ένδοξη στιγμή του. Ποτέ άλλοτε ή φύση δεν έδειξε τον ιεροφανειακό της δυναμισμό σε μεγαλύτερη ένταση και έκταση, παρά τη στιγμή που υπάκουσε στο θέλημα του Μεσσία. Και ποτέ άλλοτε ο παγανισμός δεν έξυψώθηκε περισσότερο, παρά τη στιγμή που έκχώρησε στον μεσσιανισμό τὰ πρωτεία. Η διαλεκτική είναι ιδιοφυής, αλλά και ιδιαίζόντως «χριστιανική» στον βαθύτερο υπαινιγμό της, καθ' όσον συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι ή φύση δοξάζεται, μονάχα όταν υποκλίνεται στον Μεσσία και ότι μονάχα όταν ύπηρετεί το θέλημα του Μεσσία, ανακαλύπτει το άληθινό της πρόσωπο και τον πραγματικό της προορισμό.

4. «Θά δοῦμε αν ή τρέλα σου μπορεί να θεραπευτεί»:

Το *Avatar* κρίνει τις κυρίαρχες πολιτισμικές αξίες

Μιλήσαμε για την κριτική, την οποία άσκει το *Avatar* στον ταυτοτικό χριστιανικό φονταμενταλισμό –ιδιαίτερα της άμερικανικής ευαγγελικής κοπής– και τη δαιμονοποίηση της έτερότητας εκ μέρους του. Μιλήσαμε ακόμη για την κριτική που άσκειται στον δογματικό θετικισμό και τις καταχρήσεις του τεχνο-έπιστημονισμού. Την ίδια στιγμή, αναλύοντας τις ιεροφάνειες της ταινίας, μάς δόθηκε ή ευκαιρία να προσδιορίσουμε το ειδικό τους θρησκευολογικό περιεχόμενο, αλλά και τις αξίες που αυτές προάγουν: αξίες όριζόντιας και συντροφικής άλληλεγγύης μεταξύ των όντων, ή οποία άπορρέει από τη βαθύτερη («όντολογική») συνάφειά τους· αξίες σεβασμού του φυσικού κάλλους και της ίσορροπίας της ζωής· αξίες γνωσιολογικής ταπεινότητας («το κύπελλό μου είναι άδειο»), ένσυναίσθησης και τελετουργικής ένσωμάτωσης της έτερότητας και

50. Η σκηνή στο *Avatar*, 02:36:25-02:36:31.

τέλος, αξίες μεσσιανικής δικαιοσύνης και ἐλπίδας, ὡς τὸ ἀντίπαλον δέος τῆς θέλησης γιὰ δύναμη, τὴν ὁποία ἐκπροσωποῦν οἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ».

Τις περισσότερες ἀπὸ τις αξίες αὐτὲς θὰ μπορούσαμε νὰ τις χαρακτηρίσουμε «οἰκο-φεμινιστικές», ὄχι φυσικὰ διότι ἡ οἰκολογία καὶ ὁ φεμινισμὸς ταυτίζονται μὲ τὸν παγανισμὸ ἢ ὀφείλουν πάντοτε νὰ λογοδοτοῦν σὲ αὐτόν, ἀλλὰ διότι συχνὰ φιλοξενοῦνται ἀπὸ αὐτόν ἢ ἐκβάλλουν σὲ ποικίλες ἐκδοχές του⁵¹. Ἀκόμη ὅμως καὶ αξίες ὅπως ἡ μεσσιανικὴ δικαιοσύνη, οἱ ὁποῖες δὲν διαθέτουν κάποιο εἰδικὸ οἰκο-φεμινιστικὸ ἐπίχρισμα, οὔτε μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «παγανιστικές», παρατηροῦμε ἐν τούτοις ὅτι ὑποβαστάζονται ἀπὸ θηλυκὲς παρουσίες, ταυτόχρονα κοσμολογικὲς (Ἐἰβα) καὶ ἱστορικὲς (Γκρέις, Μοάτ, Νεϋτίρι). Ὅπως δὴποτε, ὁ Τοροῦκ Μακτὸ εἶναι ἓνας ἄνδρας Μεσσίας, τὸ θέλημα τοῦ ὁποίου (ὑπ)ακούει ἡ Μητέρα-Θεὰ καὶ ὀλόκληρη ἡ φύση. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ μεσσιανικὴ τοῦ Τοροῦκ Μακτὸ εἶναι πάντοτε πλαισιωμένη ἀπὸ τὸ θῆλυ, ὑπηρετεῖται ἀπὸ τὸ θῆλυ καὶ ὀφείλεται ἐν πολλοῖς στὴ διαρκῆ ἀλληλεπίδρασή του μὲ τὸ θῆλυ. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, καὶ μὲ δεδομένο ὅτι ὁ φονταμενταλισμὸς εἶναι πάντοτε πατριαρχικὸς, θὰ λέγαμε ὅτι τὸ *Avatar* προάγει μίαν κοινωνικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀντίληψη ἀντι-φονταμενταλιστικὴ καὶ ἀντι-πατριαρχικὴ, ἢ ὁποῖα, χωρὶς νὰ ἐκχωρεῖ τὰ πάντα στὸν παγανισμὸ καὶ τὸν οἰκο-φεμινισμὸ, ἐμπλουτίζεται πάντοτε ἀπὸ τις δικές τους ἐνοράσεις καὶ ἀντιλήψεις. Γιὰ νὰ τὸ θέσουμε μὲ διαφορετικοὺς ὅρους, τὸ *Avatar*, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἀποτελεῖ κάποια «στρατευμένα» παγανιστικὴ καὶ οἰκο-φεμινιστικὴ ταινία, συγκροτεῖ ἐν τούτοις πάντοτε τις ἠθικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς τῆς ἀντιλήψεις συνδιαλεγόμενῃ καὶ σὲ διαρκῆ ἀλληλεξάρτησιν πρὸς τις δύο παραπάνω κοσμοθεάσεις. Δὲν ἀποτελεῖ σύμπτωση ὅτι στὴ μεγάλη του πλειονοψηφία, τὸ προσωπικὸ τῶν

51. Ὁ Μπράιαν Μόρις, γιὰ παράδειγμα, ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ παγανισμὸς προάγει μίαν βαθειὰ ἀγάπη γιὰ τὴ φύση, ἢ ὁποῖα ἀπάδει τόσο πρὸς τὴ βακωνεῖα ἠθικὴ τῆς «κυριαρχίας» πάνω της, ὅσο καὶ στὴν καπιταλιστικὴ ἄποψη ὅτι ἡ φύση εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἐμπόρευμα καὶ μίαν πηγὴ πλούτου πρὸς ἐκμετάλλευσιν. Παράλληλα, χωρὶς νὰ ταυτίζει τὰ δύο μεγέθη, ὁ Μόρις ἐπισημαίνει ὅτι ὑπάρχουν στενὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν φεμινισμὸ καὶ τὸν νεοπαγανισμὸ, διότι καὶ οἱ δύο δίνουν ἔμφαση στὸ «θηλυκὸ» στοιχεῖο τοῦ κόσμου. Βλ. B. Morris, *Religion and Anthropology: A Critical Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, σ. 275.

«Ανθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ» ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄνδρες, ἐνῶ οἱ γυναῖκες συνιστοῦν μία ἰσχνή μειοψηφία. Κι ὡστόσο ἡ μειοψηφία αὐτὴ κάνει πάντοτε τὴ διαφορὰ – ὅπως συμβαίνει, λόγου χάρη, στὴν περίπτωση τῆς Γκρέις Ὡγκουστίν και τῆς Τρούντυ Σακόν⁵². Οὔτε εἶναι τυχαῖο ὅτι, στὸ πλαίσιο τῆς ἔμφυλης αὐτῆς ὀπτικῆς, τὸ *Avatar* ἀσχεῖ κριτικὴ τόσο σὲ συγκεκριμένα μοντέλα ἀνδρισμοῦ, ὅσο και στὰ ἠθικὰ και πολιτισμικά τους παράγωγα: ἀπὸ τὴ μία μεριά, στὸν μυῶδη (“macho”) και σκληροτράχηλο καταδρομέα Μάιλς Κουάριτς, ὁ ὁποῖος ἐμφορεῖται ἀπὸ μιλιταριστικὲς ἀξίες και ἐμφανίζεται ὡς ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τοῦ δόγματος «Σὸκ και Δέος». Ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὸν δειλὸ και διεφθαρμένο *homo oeconomicus* Πάτρικ Σέλφριτζ, ὁ ὁποῖος ἀνάγει τὸ ἐταιρικὸ συμφέρον σὲ ὑψιστὴ ἀξία και ἐπενδύει στὸν καπιταλισμὸ τῆς καταστροφῆς (*disaster capitalism*). Μιλιταρισμὸς, ἐταιρικὴ ἀπληστία και καπιταλισμὸς τῆς καταστροφῆς θὰ λέγαμε ὅτι ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὸ *Avatar* ὡς μία τριπλῆ συνάρτηση τῆς ἐξαχρείωσης και τῆς ἠθικῆς ἔκπτωσης τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ»: «Στὴ γῆ αὐτοὶ οἱ τύποι ἦταν καραβανάδες, πεζοναῦτες, πολεμοῦσαν γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἐδῶ εἶναι μισθοφόροι, πληρώνονται, δουλεύουν γιὰ τὴν ἐταιρεία»⁵³.

Ἀντικρίζοντας τὸν (ἀνάπηρο) Τζέικ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἄφιξή του στὴν Πανδώρα, ἕνας ἀπὸ τοὺς περιβόητους αὐτοὺς «πολεμιστὲς τῆς ἐλευθερίας» τὸν ἀποκαλεῖ εἰρωνικά «κρέας σὲ καροτσάκι» (*meals on wheels*).⁵⁴ Λίγο ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης ἐπίσκεψῆς του στὸ δάσος, ὁ Τζέικ περιεργάζεται ἀμήχανα τὶς τρύπες ἀπὸ τὶς σφαῖρες στὸ σχολεῖο τῆς Γκρέις – τὸ ὁποῖο ἐν τῷ μεταξύ ἔχει μετατραπῆ σὲ ἀποθήκη. Στρατὸς στὰ σχολεῖα, ἀστυνομία στὰ πανεπιστήμια – και φυσικά, ὁ ὑπαινιγμὸς εἶναι ἐδῶ κραυγαλέος γιὰ τὰ ἔνοπλα μακελεῖα

52. Μολονότι στὴν ὑπηρεσία τῆς RDA, ἡ Τρούντυ ἀρνεῖται νὰ ἀνοίξει πῦρ ἐναντίον τοῦ «Οἰκόδεντρου» τῶν Ὀματικῶν. Ὁ ρόλος της θὰ ἀποβεῖ κρίσιμος ὅταν θὰ βοηθήσει τὸν Νόρμ, τὴ Γκρέις και τὸν Τζέικ νὰ ἀποδράσουν ἀπὸ τὴ φυλακὴ στὴν ὁποία κρατοῦνται αἰχμάλωτοι (*Avatar*, 02:02:15-02:05:00). Λίγο ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης μάχης ἀνάμεσα στοὺς «Ἀνθρώπους τοῦ Οὐρανοῦ» και τοὺς Νάβι, θὰ βοηθήσει ξανά τὸν Τζέικ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἰσχυρότατου πολεμικοῦ σκάφους «Δράκος», τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ ὁ Μάιλς Κουάριτς. Ἡ πράξη της αὐτῆς θὰ τῆς κοστῆσει τὴν ἴδια της τὴ ζωή. Βλ. *Avatar*, 02:30:30-02:33:07.

53. *Avatar*, 00:09:43-00:10:04.

54. *Avatar*, 00:10:04-00:10:07.

σὲ χώρους ἐκπαίδευσης, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ περίπτωση τοῦ Κολουμπάιν πρέπει ἀπλῶς νὰ θεωρηθεῖ ἢ πλέον διαβόητη. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψη περὶ «προληπτικοῦ» καὶ «ἀνθρωπιστικοῦ» πολέμου⁵⁵ ἀπονομιμοποιεῖται πλήρως στὸ συμφραζόμενο τοῦ *Avatar*, τοῦλάχιστον γιὰ πέντε λόγους: πρῶτον, διότι ἡ μία ὥρα τὴν ὁποία δίνει ὁ Σέλφριτζ στὸν Τζέικ γιὰ «νὰ διαπραγματευθεῖ» τὴν ἐκκένωση τοῦ Οἰκόδεντρου εἶναι ἐλάχιστα ἐπαρκῆς καὶ ἀποδεικνύει ὅτι στὴν πραγματικότητα οἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» προωθοῦν μία διαπραγματεύση-παρωδία⁵⁶. Δεύτερον, διότι ἕνας πόλεμος μπορεῖ νὰ κηρυχθεῖ ἀπὸ ἕνα κράτος σὲ ἕνα ἄλλο, ὅχι ὅμως ἀπὸ μία ἐταιρεία σὲ ἕναν ὁλόκληρο πλανήτη. Τρίτον, διότι δὲν ὑφίσταται καμμία διάκριση ἀνάμεσα σὲ στρατὸ καὶ ἄμαχο πληθυσμὸ – ἀντιθέτως, οἱ «Ἄνθρωποι τοῦ Οὐρανοῦ» ὀρίζουν ἀδιακρίτως ὡς «ἐχθρό» τοὺς ἰθαγενεῖς (*the indigenes*). Τέταρτον, διότι δὲν ὑπάρχει καμμία ἰσορροπία δυνάμεων: ἀπέναντι στὴν κραυγαλέα ὑπεροπλία τῶν «Ἀνθρώπων τοῦ Οὐρανοῦ», οἱ Ὄματικάγρια ἀντιτάσσουν βέλη, τόξα καὶ ἀκόντια. Καὶ πέμπτον, διότι τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη δὲν προσχωροῦν οἰκειοθελῶς στὴν ἔνοπλη σύγκρουση· τὸ δεύτερο μέρος ἀπλῶς «σύρεται» σὲ ἕναν πόλεμο ἐπιβίωσης, ὕστερα ἀπὸ μία ἐπιχείρησι «Σὸκ καὶ Δέους», ὅπως εἶναι ἡ καταστροφὴ τοῦ Οἰκόδεντρου⁵⁷.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω, καθίσταται φανερό ὅτι τὸ *Avatar* αὐτοσυστήνεται ὡς μία ἀμείλικτη κριτικὴ τῆς πατριαρχικῆς προϋπόθεσις τοῦ φονταμενταλισμοῦ, καθὼς καὶ ὡς μία προάσιση συγκεκριμένων οἰκο-φεμινιστικῶν ἀξιῶν: τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τῆς φύσεως, τῆς ἐμπιστοσύνης στὶς ἠγετικὲς δυνατότητες τῆς γυναίκα, τῆς «ὀριζόντιας» ἀλληλεγγύης καὶ συντροφικότητος, τῆς τελετουργικῆς

55. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Οἰκόδεντρου ἀπὸ τοὺς «Ἀνθρώπους τοῦ Οὐρανοῦ», ὁ Μάιλς Κουάριτς λέει στὸν Πάτριχ Σέλφριτζ: «Θὰ τὸ κάνω μὲ τὶς μικρότερες δυνατὲς ἀπώλειες γιὰ τοὺς ἰθαγενεῖς. Θὰ τοὺς διώξω πρῶτα μὲ ἀέριο. Θὰ εἶναι ἀνθρωπιστικό [sic], λίγο ὡς πολὺ» (*Avatar* 01:48:06-01:48:18).

56. Τὴν ὑποκρισίαν αὐτῆς τῆς «διαπραγματεύσεως» ἐπισημαίνει εὐστοχα ἡ Γκρέις, ὅταν λέει στὸν Τζέικ: «Ξέρεις, ποτὲ δὲν ἤθελαν νὰ πετύχουμε. Ἰσοπέδωσαν ἱερὴ τοποθεσία ἐπίτηδες, γιὰ νὰ προκαλέσουν ἀντίδραση. Σκηνοθετοῦν τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ πάρουν αὐτὸ ποὺ θέλουν» (*Avatar*, 01:48:28-01:48:41).

57. Δανειζόμεστε τοὺς πέντε αὐτοὺς λόγους ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀνάλυση τοῦ Joseph J. Foy, “We Will Fight Terror with Terror”: *Avatar* and Just War Theory” στὸ: G. A. Dunn, ὁ.π., σσ.173-178.

ένσωμάτωσης τής έτερότητας, τοῦ ἀγώνα ἐνάντια στὴν ἐταιρική αἰσχροκέρδεια καὶ πολεμοκαπηλεία. Οἱ ἀξίες αὐτὲς δὲν ἀνάγονται μονομερῶς καὶ γραμμικὰ στὸν «παγανισμό»: ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸν καὶ πλαισιώνουν δυναμικὰ ἀκόμη καὶ τὸ μεσσιανικὸ ρεῦμα τῆς ταινίας, θέλοντας νὰ καταδηλώσουν τὴν ἀνάγκη ὄχι γιὰ μία ἐκ νέου ὑποταγὴ τοῦ μεσσιανισμοῦ στὸν παγανισμό (εἶδαμε ὅτι κάτι τέτοιο δὲν ἰσχύει), ἀλλὰ γιὰ μία οἰκο-φεμινιστικὴ ἀπαρτίωση τοῦ ἴδιου τοῦ μεσσιανισμοῦ. Κατὰ μία διαφορετικὴ διατύπωση, θὰ λέγαμε ὅτι τὸ *Avatar* προάγει οἰκο-φεμινιστικὲς ἀξίες ὄχι διότι πιστεύει ὅτι ὁ μεσσιανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὲς, ἀλλὰ διότι ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπογραμμίσει ὅτι ἡ διαρκὴς πλαισίωσή του ἀπὸ αὐτὲς θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ὑπηρετήσῃ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση καὶ βάθος τὰ δικά του προτάγματα. Ὑποβασταζόμενος ἀπὸ οἰκο-φεμινιστικὲς ἀξίες, ὁ μεσσιανισμὸς γίνεται καλύτερος, ὄχι χειρότερος: αὐτὴ φαίνεται πὼς εἶναι ἡ τελικὴ ἐτυμηγορία τῆς ταινίας. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ μία τέτοια πλαισίωση, χρειάζεται νὰ μαθητεύσουμε στὶς παραπάνω ἀξίες μὲ τὴ γνωσιολογικὴ ταπεινότητα ἐνός «ἄδειου κυπέλλου». Μόνον τότε θὰ διαγραφεῖ στὸν ὀρίζοντα κάποια ἐλπίδα νὰ θεραπευθοῦμε ἀπὸ τὴ φονταμενταλιστικὴ καὶ πατριαρχικὴ μας τρέλα.

5. Ἀνακεφαλαιώνοντας

Προγραμματικὸς στόχος τῆς παρούσας μελέτης ἦταν ἡ ἀπόπειρα «γείωσης» τῆς τυπολογίας τῶν Μπλίξεκ-Ντεσμαρέ, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε στὸ πρῶτο μέρος τοῦ παρόντος ἀφιερώματος, σὲ μία σημαίνουσα κινηματογραφικὴ ὑπερπαραγωγή, ὅπως τὸ *Avatar* (2009) τοῦ Τζέιμς Κάμερον. Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ κινηματογράφος διαχέει τὴ θρησκεία ὡς ἀντικείμενο θρησκευτικῆς ἐρμηνείας, ὡς κριτικὴ τῆς θρησκείας, ὡς ὄχημα εὐθείας («κατηχητικῆς») προαγωγῆς θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ ὡς ὄχημα προαγωγῆς ἀξιῶν φιλικῶν πρὸς τὴ θρησκεία, τότε ἔχουμε βásiμους λόγους νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ *Avatar* πληροῖ τὶς ἀξιώσεις τῆς παραπάνω τυπολογίας καὶ διαχέει τὴ θρησκεία καὶ μὲ τοὺς τέσσερις τρόπους:

– ως αντικείμενο θρησκευτικής έρμηνείας, διότι τὸ σενάριο τῆς ταινίας διαπερνᾶται ἀπὸ ἓνα πλούσιο θρησκευτικὸ ρεπερτόριο, τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζουν ὄχι μόνον οἱ θιασῶτες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντίπαλοί της:

– ως κριτικὴ τῆς θρησκείας, διότι ὑποδεικνύει τὶς καταχρήσεις τοῦ ταυτοτικοῦ (χριστιανικοῦ) φονταμενταλισμοῦ, τὴν ἀποτυχία τῶν ἀνθρώπων νὰ γίνουν φροντιστὲς καὶ ἐπιμελητὲς τῆς Κτίσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ προσχώρησή τους σὲ ἐκείνους ἀκριβῶς τοὺς πειρασμούς, οἱ ὁποῖοι ὀδήγησαν στὴν «πτώση» καὶ τὴν ἠθικὴ ἐξαχρείωσή τους:

– ως ὄχημα εὐθείας («κατηχητικῆς») προαγωγῆς θρησκευτικῶν ἰδεῶν, διότι μέσα ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση συγκεκριμένων ἱεροφανειῶν, ἡ ταινία προωθεῖ θεμελιώδη φαινομενολογικὰ γνωρίσματα τοῦ παγανισμοῦ καὶ τοῦ μεσσιανισμοῦ· τέλος,

– ως ὄχημα προαγωγῆς οἰκο-φεμινιστικῶν ἀξιῶν, οἱ ὁποῖες ὄχι μόνον εἶναι ἐξαιρετικὰ φιλικὲς πρὸς τὸν παγανισμό (μολονότι δὲν ταυτίζονται μαζί του), ἀλλὰ δύνανται ἐπίσης νὰ πλαισιώσουν καὶ νὰ ἀπαρτιώσουν τὸν μεσσιανισμό, ἔτσι ὥστε αὐτὸς νὰ ὑπηρετήσῃ πληρέστερα τὰ προτάγματά του.

Τὸ *Avatar* εἶναι ἓνα κινηματογραφικὸ ὑπερθέαμα κατάστικτο ἀπὸ θρησκευτικὲς ἀναφορές, τὸ ὁποῖο καθιστᾶ αὐτόχημα τῆς θρησκείας κοινωνικὰ καὶ πολιτισμικὰ ὄρατῆ, ὡς δημόσιο ἀφήγημα καὶ ὡς δημόσια ὑπόθεση. Πάνω ἀπὸ ὅλα ὅμως, εἶναι ἓνα ὑπερθέαμα τὸ ὁποῖο ἔρχεται νὰ διαφεύσει, μὲ ὅλην τὴν ἀναπαραστατικὴν του δύναμη, τὸ πάλαι ποτὲ κραταιὸ σύνθημα τῆς θεωρίας περὶ ἐκκοσμίκευσης: «ὅσο περισσότερη νεωτερικότητα, τόσο λιγότερη θρησκεία» (the more modernity, the less religion). Στὰ μέσα τοῦ 21ου αἰ., μποροῦμε πλέον νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἰσχύει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: οἱ ὑπερμοντέρνες κινηματογραφικὲς μας αἴθουσες ἔχουν καταστήσει τὴν θρησκείαν πληθωρικὰ παρούσα· καὶ ὑπερμοντέρνες κινηματογραφικὲς ὑπερπαραγωγὲς ὅπως τὸ *Avatar* ἔχουν λειτουργήσει –καὶ θὰ συνεχίσουν νὰ λειτουργοῦν– ὡς ὄχημα διάχυσης τῆς θρησκείας μὲ τοὺς πιὸ κοινωνικὰ ὄρατούς, τοὺς πιὸ ἀπροσδόκητους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιὸ γοητευτικούς τρόπους.

SUMMARY

“Eywa has heard You!”

James Cameron’s *Avatar* (2009), as an Example of Cinematic Diffusion of Religion

By Dimitrios Oulis, *PhD in Social Anthropology*
Panteion University of Social and Political Sciences

The programmatic goal of the present study was the “grounding” of William Blizek and Michele Desmarais’ typology which we referred to in the previous issue, in an important cinematic blockbuster, such as James Cameron’s *Avatar* (2009). In the first section of our study, we argue that the invocation of religious notions and categories is mandatory for a better understanding of the film, for two main reasons: firstly, because *Avatar* is dotted with sacred symbols and narratives, hierophanies and epiphanies, rituals and types of religious experience; and secondly, because only a dispassionate and thorough religious analysis of the film may allow the dismissal of the accusation mostly promoted by Christian fundamentalist circles, that *Avatar* is a vehicle for “New Age syncretism”.

In the second section, we attempt to highlight the indirect, yet clear ways in which the film critiques specific aspects of the Judeo-Christian narrative (without, however, rejecting it outright). We explain that *Avatar* mainly criticizes the abuses of identitarian Christian fundamentalism, the failure of humans to become caretakers and stewards of Creation, but also their total adherence to those very temptations, which led to their depraved morality and their “fall”, as pictured in the book of *Genesis*.

In the third section, we attempt to demonstrate the film’s “catechetical” intent by considering the hierophanies, symbols, sacred narratives, and types of religious experience it explicitly advocates. Through an analysis of the hierophanies that run throughout the film, we conclude that *Avatar* promotes an *eclectic* paganism, which is nevertheless subordinated to an even more prominent messianism.

Finally, in the fourth section, we attempt to highlight the basic value premises of the film, the criticism they exert on dominant cultural values

of the Western world, but also the ways in which this criticism indirectly invites the viewer to an alternative view of the world. We argue that *Avatar* mostly promotes eco-feminist values, which are extremely friendly yet not intrinsic to paganism: they exist independently of the latter and they appear capable of supplementing messianism in such a way, that it can also serve its purposes more fully. Our analysis concludes that *Avatar* fulfills the claims of the typology proposed by Blizek and Desmarais, and truly manages to diffuse religion in all four ways: as an object of religious interpretation; as criticism of religion; as a vehicle for the direct (“catechetical”) promotion of religious ideas; and finally, as a vehicle for the promotion of values friendly to religion.